

1. Pár slov úvodem

„By the end of my new-entry course I was ready to save the world if I had to spy on it from end to end. As secret heroes in making, therefore, we had everything we needed: a righteous cause, an evil enemy, an indulgent ally, a seething world, women to cheer us, but only from the touchline, and best of all the Great Tradition to inherit for the Circus in those days was still basking in its wartime glory.“

Ned (le Carré, 1991: 20)

Různé podoby toho, čemu dnes říkáme zpravodajské služby, nás na naší cestě historií provázejí po celá tisíciletí. Z podstaty jejich práce však vyplývá, že na této cestě jsou jen stínem, který nás provází, často aniž bychom mu sami věnovali pozornost. A když už se stane, že z tohoto stínu vystoupí, je to často jen proto, že ony samy to tak chtějí. To je jeden z důvodů, proč doposud stály poněkud stranou zájmu společnosti, včetně akademiků a často dokonce i politiků – nikdo se za nimi nechce vydat do stínů, do tmavých koutů diplomacie. Ony samy jsou za to bezpochyby rády, ale přesto si myslím, že v relativně mladé zemi, kterou Česká republika i ve svých nedožitých dvaceti letech stále ještě je, je nesmírně důležité všimnout si jejich úlohy a přínosu pro společnost.

Proces tvorby toho, co bychom mohli nazvat zpravodajský systém, započal v České republice ještě před jejím samotným vznikem. První rysy nového uspořádání se začaly objevovat hned vzápětí po listopadových událostech v roce 1989. Tento systém, však nezačal růst na zelené louce, ale byl výsledkem transformace bezpečnostních složek komunistického režimu. To na něm bezpochyby zanechalo výrazné otisky a ovlivnilo ho to na dlouhá léta dopředu a dá se myslím říci, že určitá specifika této doby ovlivňují stav a podobu zpravodajského systému dodnes. V rámci mého

dlouhodobého výzkumného záměru se snažím o pochopení tohoto procesu transformace a tato práce je jeho prvním výstupem. Tuto práci je tak třeba vnímat jako určitou projekci dosud nabytých znalostí, jako určité stádium vývoje mého výzkumného procesu, kterému bych se rád věnoval i do budoucna a nikoli jako komplexní analýzu zkoumaného problému. Závěry, které jsou základním cílem této práce, a které budou zmíněny na jejím konci, jsou výrazně dílčího charakteru. Pro můj výzkumný záměr však mají obrovský význam. Od takovýchto dílčích závěrů si slibuji zejména příliv nových výzkumných otázek, na které se budu moci v rámci dalšího zkoumání tohoto tématu hlouběji zaměřit. V tomto se tedy spíše než o rychlé normativní pochopení snažím, v souladu se základními principy hermeneutiky, o poznání dílčích aspektů zkoumaného problému, ze kterého, jak doufám, by postupem času mohlo vykristalizovat poznání výrazně hlubšího charakteru. A to nejen ve vztahu k tématu zpravodajských služeb a bezpečnosti, ale celého procesu přechodu tehdejšího Československa k demokracii jakožto naprosto klíčové události moderních dějin této země. Zároveň se domnívám, že určitá východiska, která z procesu transformace zpravodajského systému po roce 1989 vyplývají, je možné vztáhnout i na současný stav a postavení zpravodajských služeb v České republice, což je jinak oblast, která je pro akademickou obec zapovězena hned z několika důvodů, kterým se budu věnovat v dalších kapitolách.

V tomto raném rozpracování výzkumného procesu vidím dvojí účel. Tím prvním, i když poněkud vedlejším, je vyvolat diskusi o postavení, metodologii a etice výzkumu bezpečnosti v sociálních vědách (kapitola 2.1 a 2.2). V této práci se snažím konkrétně nastínit rizika a obtíže, se kterými se může výzkumník při zkoumání některých bezpečnostních témat setkat. Zároveň se snažím o důkladnou reflexi mého vlastního postupu při zkoumání těchto témat. Rád bych jej, stejně jako obecná východiska a konceptuální aparát, které v rámci výzkumu používám, podrobil co nejdůslednější diskusi a to nejen v akademickém prostředí, ale rád bych prostřednictvím mých

respondentů do této diskuse vtáhl i samotné objekty tohoto akademického zájmu. Právě v této rané fázi výzkumu lze nejnázne odhalit jeho bolavá místa, problematická východiska, stejně jako chyby v konceptuálním nebo teoretickém aparátu, který v rámci tohoto výzkumu používám. Významné závěry pro mne budou jistě plynout i z reflexe získaných dat a literatury, jimž se věnuji v samostatné kapitole (2.3). V ní se snažím poukázat na určitá specifika sběru dat v rámci bezpečnostního pole¹ z pozice akademického pracovníka a nastínit určité možnosti, které se před ním v tomto, na první pohled uzavřeném, světě, otevírají.

Základní osu mého výzkumu tvoří tři otázky, pomocí kterých se snažím porozumět procesům, které se odehrávají v rámci pole bezpečnosti, stejně jako základním aspektům byrokratické logiky, která napomáhá toto pole vytvářet a reprodukovat. Konkrétně se jedná o tyto otázky:

- Čím je charakteristický proces soupeření mezi jednotlivými institucemi, ale také zároveň uvnitř institucí samotných?
- Jakým způsobem dochází během tohoto střetávání uvnitř byrokratického pole k rozvoji sekuritizace jednotlivých témat?
- Jakým způsobem je proces tvorby bezpečnostní politiky reprezentován aktéry, kteří se na něm přímo podílejí?

Tyto tři otázky však nelze vnímat jako jasně položený výzkumný problém, ale spíše jako pozice, z nichž se snažím na zkoumanou problematiku nahlížet. S tím jak se v návaznosti na získané poznatky z terénu mění můj výzkumný záměr, mění se pochopitelně i tyto otázky. V tomto ohledu se snažím pohybovat se mezi zkoumaným

---

¹ Sociální pole chápu ve smyslu „specificky strukturovaného sociálního kontextu, v jehož rámci jednají jednotliví aktéři (Drulák, 2007: 70). Bezpečnostní pole je tak společně s dalšími poli (politickým, kulturním, akademickým, ...) součástí komplexního sociálního prostoru. Jsou to jakési malé mikrosvěty, prostory objektivních vztahů mezi pozicemi konkrétních aktérů (Bourdieu – Wacquant, 1992: 97).

prostředím a vlastními teoretickými koncepty takovým způsobem, aby se tyto dvě nezbytně provázané oblasti mohly vzájemně reflektovat (kapitola 2.1).

Při výběru teoretických konceptů jsem se snažil zohlednit zejména jejich vzájemnou slučitelnost a vypovídací schopnost ve vztahu k mým výzkumným otázkám. Zároveň jsem se snažil reflektovat kritiku těchto přístupů pro můj vlastní výzkumný rámec a z nich plynoucí úpravy. Konkrétně se opírám o dva základní teoretické přístupy. Tím prvním je teorie sociálního prostoru a sociálního pole z pera Pierra Bourdieu, která mi umožňuje zachytit klíčové procesy – boj o specifické formy kapitálu, jeho přerozdělování i samotná geneze těchto sociálních polí – v tomto případě pole bezpečnosti (kapitola 3.2). Druhým teoretickým přístupem je dnes již klasická teorie sekuritizace v podání Kodaňské školy (kapitola 3.1). Sekuritizaci ve své práci chápu jako jeden z procesů, které vytvářejí základní rámec pro každodenní praxi a zároveň legitimizaci bezpečnostně-byrokratických institucí s důrazem na to, že prezentace hrozeb a jejich reprodukce mohou za určitých okolností sloužit k legitimizaci a vyjednávání postavení aktérů uvnitř těchto institucí a vytvářejí tak jeden ze základních principů byrokratické logiky. Teorie tzv. „Pařížské školy“ pak tvoří jakýsi symbolický most, který propojuje oba zmíněné teoretické koncepty (Wæver, 2004). O těchto konceptech, jejich kritickém zhodnocení a následném využití v rámci mého výzkumného záměru souhrnně pojednává 3. kapitola této práce.

Kapitola č. 4 je pak jádrem mé analýzy transformačního procesu bezpečnostního aparátu po roce 1989. Věnuji se zde dílčí komparaci podob a základních charakteristik bezpečnostního pole před a po roce 1989. Snažím se zachytit jeho podstatu, tedy to, co ho v konkrétním období utváří, vstupní předpoklady, aktéry, kteří se v jeho rámci pohybují, jejich strategie a praxi. V rámci analýzy změn, které se v bezpečnostním poli odehrály od roku 1989, považuji za nutné nejprve nastínit základní aspekty fungování bezpečnostních složek v prostředí komunistického režimu a jejich postavení v rámci bezpečnostního pole (kapitola 4.1). Od toho si slibuji, že mi to pomůže snáze vysvětlit

některé ideové proudy, stejně jako odlišnost praxe nově nastupujících struktur. V rámci této komparace se budu snažit zachytit základní rysy transformace bezpečnostního aparátu tehdejšího Československa s přesahem až do období po roce 1993. Bohužel není v silách této práce představit komplexní přehled a analýzu celé této transformace, a proto se zaměřím na určité aspekty, které mi pomohou pochopit její základní rysy. Druhá část kapitoly se již bude věnovat změnám v bezpečnostním poli po roce 1989 a jejich charakteru (kapitola 4.2). Zaměřím na specifika a charakter těchto změn – personální obměnu zpravodajských služeb, boj o určité formy kapitálu a jejich vliv na následnou podobu bezpečnostního pole. Zároveň se pokusím o zachycení pozice zpravodajských služeb v rámci bezpečnostního pole i jejich vztahu k poli politickému. Charakter tohoto vztahu totiž může poskytnout určitá vodítka k otázce, proč byla transformace zpravodajského systému po roce 1989 provázena tolika problémy a proč se dodnes potýká s potížemi, které poprvé vypluly na povrch právě na samém počátku této transformace.

V závěrečné části se pokusím o dílčí závěry, které z komparace základních charakteristik obou polí vyplynou. Mou snahou bude extrahovat z procesu transformace zpravodajského systému jistá zobecnění ve vztahu k mému výzkumnému záměru, která by bylo možné do budoucna transformovat v nové výzkumné otázky, které by bylo možné podrobovat dalšímu zkoumání. Zároveň se pokusím zachytit proměnu vnímání hrozeb, kterou od této transformace očekávám, zejména ve vztahu k změnám na počátku 90. let.

Svým způsobem bych si přál, aby tato práce byla určitým impulzem k rozvíření debaty na toto téma, a to nejen v akademické obci, které je původně určena. Přál bych si, abyste vy, moji respondenti, poté co tuto práci odložíte a je jedno, jestli s úsměvem či zoufalstvím ve tváři, chvilku popřemýšleli nad otázkami, které se v této práci snažím klást. O vztahu mezi organizacemi, v nichž jste dříve pracovali nebo ještě pracujete a prací akademických pracovníků. Mám pocit, že po příliš dlouhou dobu se tyto dva

světy na sebe dívají poměrně pokřivenou optikou, což v praxi nepomáhá ani jednomu z nich. Nedělám si iluze, že by nás tato debata dovedla k větší otevřenosti ze strany zpravodajských služeb nebo naopak větší zodpovědnosti akademických pracovníků pokud se s nimi dostanou do kontaktu, ale je možné, že bychom snáze došli k pochopení toho druhého a na tom už se dá do budoucna stavět.

2. kapitola

Tato kapitola pojednává o několika možnostech výzkumu bezpečnostního pole a bezpečnostní komunity. Má tvrzení, doporučení a konkrétní postupy, které se objevují v této kapitole, se opírají o zkušenosti nabyté v posledních několika letech, která jsem tomuto studiu věnoval. Že je bezpečnostní pole značně rozmanité, snad potvrdí i lehký výčet událostí, jichž jsem měl tu čest se účastnit. Vedle desítek konferencí a besed věnovaných mnoha bezpečnostním tématům, z nichž některé se konaly podle pravidla Chatham House, o němž budu pojednávat dále, jsem měl možnost účastnit se přímých rozhovorů s bývalými i současnými pracovníky zpravodajských služeb, policie ČR, městské policie, armády ČR, soudními znalci a zaměstnanci několika tzv. silových ministerstev. K sepsání této kapitoly tak využívám své vlastní, „terénní“ poznámky, můj deník, přepisy rozhovorů, ale i práce autorů, kteří se oblasti etiky a praxe výzkumu věnovali již dávno přede mnou (například Kaufmann, 2010; Merton, [1967] 2007; Jakoubek, 2004; Mills, [1959] 2008; Weber, 2009).

Než se však ponořím hlouběji do popisu specifik výzkumu na poli bezpečnosti, považuji za přinejmenším upřímné vzhledem k čtenáři i k práci samotné, podívat se trochu podrobněji na jejího autora. To považuji za důležité ze dvou důvodů. Zaprvé proto, abych případného čtenáře vytrhl z dojmu, který by mohl po prvních několika stranách této práce dostat, tj. že se jedná o splněný sen fanouška „bondovek“, kterého uchvátil svět špionáže natolik, že se teď pokouší do něj touto cestou proniknout. Zadruhé proto, že jsem si na své cestě za poznáním či nepoznáním tohoto

pole prošel několika zvraty, které mne formovaly jako výzkumníka, ale i jako lidskou bytost. Nerad bych, aby toto osobní vyznání bylo vnímáno jako forma exhibicionismu, ale spíše jako „intelektuální poctivost autora, který se tím přiznává ke své sociální zakotvenosti a neschovává se za chiméru nestranně objektivního poznání“ (Drulák, 2007: 77, srov. Weber, 2009: 64-107). Zabývat se budu zejména okamžiky procitnutí z představ, které o tomto tajemném řemesle většinová společnost má, a které mne ve výsledném efektu dovedlo až k psaní o něm. Byť v tomto případě z poněkud jiného úhlu.

K sepsání této kapitoly mne přiměla ještě jedna skutečnost. A to naprostá absence „terénní“ práce v bezpečnostním poli a její zpracování do jakékoliv odborné podoby. Bezpečnostní problematice se v českém akademickém prostředí věnuje na jeho velikost až neúměrné množství aktérů, ale pohledy do vnitra organizací, které se zabývají bezpečností, jsou stále poměrně zřídkavé. Zčásti je to naprosto pochopitelné. Bezpečnostní pole je stále vnímáno jako jakési zapovězené území, do kterého se ani příliš pouštět nechceme, protože nám klade až příliš velké překážky – od režimu utajení až po mnohdy pouze zdánlivou neochotu jeho příslušníků se s námi o tato tajemství podělit. Je pravda, že toto pole skýtá mnoho specifických problémů, se kterými si musí výzkumník poradit. Z vlastní zkušenosti vím, že to není vždy snadné. Na druhou stranu si podobnými příkořími prochází každý, kdo se do podobné práce seriózně pustí v jakémkoliv příbuzném sociálněvědním oboru, ať už je to antropologie, sociologie, kriminalistika, sociální práce, a další.

Mou snahou v této kapitole je dokázat, že výzkum na poli bezpečnosti je možný i přes jeho výrazná specifika a omezení. Jak jsem postupoval, se pokusím načrtnout v jejích dalších částech. Rád bych však zdůraznil, že můj postup se ne vždy do detailu shoduje s tím, o čem píší autoři klasických učebnic, které se věnují kvalitativnímu výzkumu (například Booth – Colomb – Williams, 2008; Silverman – Marvasti, 2008; Laws – Harper – Marcus, 2003; Drulák a kol., 2008), ale naopak reaguje na specifika daného

prostředí, ovšem při striktním zachování etického kodexu ve vztahu ke zkoumanému prostředí i k samotnému výstupu. Sám navíc nejsem přesvědčen, že by bylo možné si v průběhu seminářů, přednášek či čtení takových učebnic, které však pouze „přinášejí ideální vzorce: jak by vědci *měli* myslet, cítit a jednat“ (Merton, 2007: 11, kurzíva původní), osvojit určitou metodu a s tou se poté bezstarostně vydat do jakéhokoliv terénu a úspěšně ji aplikovat (srov. Jakoubek, 2004: 20). Nerad bych proto, aby tento postup byl chápán jako jediná možná a ultimátní cesta jak zkoumat bezpečnostní pole. Ostatně míra jeho reprodukovatelnosti se bude vždy vztahovat na specifický kontext, ve kterém se daný výzkumník ocitne a ten se nemusí vždy zákonitě shodovat s mým. I výpovědní hodnota této kapitoly je samozřejmě omezená neboť: „vědecká stať či monografie zpravidla mají bezvadnou podobu, která reprodukuje nanejvýš jen nepatrnou část intuitivních skoků, nesprávných východisek, omylů, nepřesných závěrů a šťastných náhod, jimiž se to ve zkoumání ve skutečnosti jen hemží“ (Merton, 2007: 11).

Mnou vybraný postup se tak bude výrazně lišit od několika dalších, pomocí nichž je možné bezpečnostní pole zkoumat. Jeden z nich, který ale osobně považuji spíše jen za teoretický až utopický, je z pozice akademického pracovníka oficiálně získat možnost provádět výzkum uvnitř samotných organizací pomocí metod participativního charakteru. O pozici, ve které by se zprvu šťastný a nadšený výzkumník nacházel, pokud by mu byl tento přístup umožněn, se můžeme jen dohadovat. Z rozhovorů s mými respondenty, u kterých jsem sondoval další možnosti přístupu do tohoto pole, však vyplynulo, že daný výzkumník by byl s největší pravděpodobností postaven před obrovskou škálu formálních i neformálních omezení, se kterými by se musel nejprve vypořádat – od řady zákonů o nakládání s utajovanými materiály až po formální pravidla uvnitř organizace. A za druhé je velmi otazné, jakým způsobem by samotní pracovníci této organizace reagovali na přítomnost výzkumníka ve svém středu. Takový člověk by byl pravděpodobně

vystaven celé škále omezení, které by mu mohly bránit v nějakém výraznějším kontaktu se samotnými pracovníky. Zajímavým výsledkem takovéto práce by pak mohlo být popsání právě těchto omezujících praktik státní správy, na druhou stranu by to s největší pravděpodobností nepřineslo výraznější poznatky směřující k porozumění tomuto prostředí ve vztahu k mým vlastním výzkumným otázkám.

Samozřejmě v úplně jiné pozici by byl výzkumník, který by měl exkluzivní přístup přímo do nitra byrokratického procesu, například proto, že je nebo byl v jeho rámci zaměstnán, což s sebou však přináší i jiný přístup ke zkoumanému prostředí, než jaký mohu uplatňovat já jako de facto externista. V tomto ohledu se mnou prováděný výzkum od participativních metod výrazným způsobem liší. Vzhledem k již zmíněné uzavřenosti bezpečnostního pole jsem byl nucen zvolit odlišný způsob, o kterém jsem byl přesvědčen, že by mi mohl umožnit kvalitnější porozumění zkoumané problematice. A o něm budou pojednávat další části této kapitoly.

2.1 Reflexe výzkumníka

„It's true that we are obliged to sup with the Devil, and not always with a very long spoon. And as everyone knows ... the Devil is often far better company than the Godly, isn't he? All I'm really saying, I suppose, is that if the temptation to humanity does assail you now and then, I hope you won't take it as a weakness in yourselves, but give it a fair hearing.“

George Smiley (le Carré, 1991: 259)

Tak jako asi většina společnosti jsem se s tématem zpravodajských služeb setkal díky kouzlu popkultury. Svým tajuplným charakterem totiž tento svět přímo vybízí k tomu, aby byl zpracován do všech jejích podob. Z toho důvodu máme celé knihovny špionážní literatury, stovky filmů a seriálů, reklamy, divadelní představení, počítačové hry atd. Je to svým způsobem svět sám pro sebe. Bohužel, na to jakým způsobem ovlivňuje vnímání tohoto světa u svých čtenářů, diváků, hráčů nebo dalších nadšenců, mu doposud, například na rozdíl od žánrů sci-fi nebo fantasy², bylo věnováno pramálo pozornosti (srov. Poláková, 2011).

Problém nastává ve chvíli, kdy se pokusíme přenést kategorie a stereotypy špionážního žánru do běžné každodenní reality. Na rozdíl od fantasy zde totiž nemáme možnost od sebe jasně oddělit každodenní realitu a tento specifický protkaný svět. Výborně to shrnul Alexander Hirsch: „Zpravodajské služby se u obyvatelstva těší velkému zájmu, protože jsou tajné. Jsou obestřeny závojem utajení a představou, že mají neomezené možnosti. Jakmile se přestanou vyskytovat pouze v románech a stávají se skutečnými, vzniká kolem nich nedobrá pověst: člověk je nezná, neví, co dělají, co smí a kdo kontroluje, zda dodržují pravidla, platná v právním státě“ (1995: 4). Na tento problém jsem narazil v okamžiku, kdy jsem se rozhodl se tomuto tématu

---

² Zde bych chtěl vyjádřit poděkování PhDr. Markétě Polákové Ph.D. za cenné a inspirativní podněty k žánru fantasy, které mi umožnily rozvinout myšlenky o vztahu reálné každodenní zkušenosti a světa špionáže.

hlouběji a odborněji věnovat. Je velice obtížné, ne-li nemožné určit hranici toho, co je ještě myslitelné nebo chcete-li reálné a co už není, zvláště když nejzákladnějším principem práce zpravodajských služeb je utajení. Od čtení špionážních románů jsem se tedy na své cestě za poznáním na nějaký čas přesunul k seriózní, dá-li se toto adjektivum ve vztahu k problematice zpravodajských služeb vůbec použít, historické literatuře.³ Ta je často psána historiky, novináři specializujícími se na toto téma nebo bývalými zpravodajskými nebo vojenskými důstojníky a zabývá se historickými událostmi, na kterých se zpravodajské služby nebo jejich dávnější předchůdkyně podílely. I tato literatura má své klady a zápory. Jednoznačným kladem těchto prací je skutečnost, že z velké části pojednávají o událostech dávno minulých a tudíž pro současnost víceméně bezproblémových. Polní zpravodajský systém Napoleona Bonaparta již dnes s největší pravděpodobností žádné vášně rozdmýchávat nebude, a nikomu tak nebude bráněno v jeho důkladném zkoumání. Čím více se však blížíme do současnosti, tím více bílých míst na mapách jednotlivých operací můžeme najít. Archivy z doby druhé světové války, stejně tak jako z války studené, zůstávají v některých zemích i dodnes uzavřeny před zraky veřejnosti i historiků. Historická literatura nám tak pomáhá pochopit základní kategorie uvažování a praxi zpravodajských služeb v určité fázi dějin, přičemž zčásti mohou být odtajněny i techniky a prostředky používané jejich příslušníky. Co nám však nemůže dát je pohled na jejich současný stav, kondici, techniky, prostředky a operace, tedy ten druh poznání, o který jsem usiloval v původním stádiu mých úvah o zkoumání tohoto pole.

Jak je patrné, tato iluze mi, naštěstí, dlouho nevydržela. Stalo se tak současně pod vlivem některých mých kantorů a zároveň i studijního kurzu pořádaného jedním

---

³ Mezi tyto knihy si z per historiků troufám zařadit (Pacner, 2002a; 2002b; 2002c; 2002d; 2003; 2004; 2007; Keegan, 2004; 2005; 2006; Piekalkiewicz, 2004; 2006; Macksey, 2004; Hughes-Wilson, 2009). Jako příklad pamětí bývalých pracovníků zpravodajských služeb například (Winterbotham, [1974] 1981; Wolf, 2004). Mezi novináři, kteří se zabývají tímto tématem, má nepochybně významné místo Christopher Andrew, který měl tu možnost spolupracovat s některými z nejznámějších defektorů ze Sovětského svazu – Olegem Gordievským (Andrew – Gordievsky [1990] 1994) a Vasilijem Mitrochinem (Andrew – Mitrochin, 2001).

z předních evropských think-tanků, kde jsem měl poprvé možnost se s příslušníky bezpečnostní komunity setkat osobně. Setkání to byla v mnoha případech velice podnětná a formující. Pod jejich vlivem jsem začal přehodnocovat, do té doby spíše idealistický, přístup k tomuto prostředí a zároveň hledat cesty, jakými by bylo možné ho zkoumat poněkud kritičtějším pohledem. Došel jsem k názoru, že je více než nutné zbavit se veškerého balastu, který na člověku ulpěl při sledování nebo čtení produktů popkultury. Jakýsi symbolický proces vědomého vnitřního odkouzlení. Zavrhnout to vše jako nereálné a začít se orientovat směrem, který určitou faktickou hodnotu přináší, a který mi bude umožňovat se v tomto poli pohybovat a navazovat v něm užitečné kontakty. Tedy to, co je podle Norberta Eliase rozhodujícím faktorem: „distančováním se od spontánního vědění způsobem jakým formulujeme problémy a konstruujeme teorie“ (Elias, cit. dle Kaufmann, 2010: 26).

Tak jsem se dostal k psaní mé bakalářské práce. Výše zmíněný think-tank je v široké části bezpečnostní i diplomatické komunity velice příznivě zapsán, díky čemuž se mi podařilo vybudovat síť respondentů z řad této komunity a částečně i mimo ni. Tito respondenti byli určitým způsobem navázáni na tvorbu strategických dokumentů vztahujících se k boji proti terorismu,⁴ které jsem zkoumal ve své bakalářské práci. Tehdy jsem si poprvé začal uvědomovat, jakým způsobem je možné se pohybovat v tomto poli, jak zacházet s mnohdy cennými kontakty a jak z tohoto prostředí vytěžit informace, které by mohly pomoci lépe pochopit určitou část ohromného bezpečnostně-byrokratického procesu. Na druhou stranu mé bádání postrádalo jasnější propojení teoretických předpokladů a hlouběji propracované metodologie. Pohyboval jsem se v tomto prostředí v duchu tak trochu poupravené rady T. S. Eliota – být tam venku a být, pokud možno, inteligentní.⁵

---

⁴ Zejména se jedná o dokumenty (MVČR, 2002; 2003; 2004; 2005; 2007).

⁵ Původní citát T. S. Eliota zní: „Neexistuje žádná metoda, kromě jediného: být inteligentní“ (T. S. Eliot, cit. dle Jakoubek, 2004:20).

Rozhodující převrat v mém myšlení pak přinesly až knihy dvou francouzských autorů Jeane-Claude Kaufmanna „*Chápající rozhovor*“ (2010) a Pierra Bourdieho „*Teorie jednání*“ (1998), které mi umožnily lépe uchopit svou roli výzkumníka v určitém prostředí a pochopit hlubší návaznost této role na konstrukci výzkumných problémů a formování hypotéz a teorií. Výzkumný „terén“ se pro mne stal výchozím bodem zkoumání problematiky, což ale neznamená, že bych do tohoto „terénu“ vstupoval nepoznamenan. Pro tuto práci byla důležitá již moje předchozí zkušenost s psaním bakalářské práce, která mi dala určitou, byť možná stále trochu matnou představu o tom, jak formulovat své výzkumné otázky a jaké teoretické koncepty bych mohl využít. Na druhou stranu jsem se nehodlal smířit s tím, že bych pouze potvrdil nebo vyvrátil teoretické předpoklady, se kterými jsem se „tam ven“ vydal (Kaufmann, 2010: 27). To jakým způsobem se pak přede mnou vynořovala a v mé hlavě formulovala samotná problematika, se pak stalo logickým vyústěním procesu, v jehož průběhu jsem se pohyboval mezi tím, co jsem objevil v „terénu“ a tím, jakým způsobem jsem se snažil dát těmto objevům smysl (Howard S. Becker, cit. dle Kaufmann, 2010: 29). Na základě tohoto se mi jak teorie, tak i metoda stali nástroji, pomocí nichž jsem se snažil zkoumat danou problematiku. Nicméně, to ale neznamená, že bych jedno nebo druhé nepodroboval kritické reflexi v závislosti na pestrosti „terénu“ a informacích, které se mi z něj podařilo získat (srov. Mills, [1959] 2008: 213). Jednou z obecných, avšak o to důležitějších etických zásad, tak jak je definuje etický kodex Akademie věd České republiky (dále jen AV ČR) je, že: „výzkumný pracovník zachovává kritický postoj k vlastním poznatkům a výsledkům i výsledkům svých spolupracovníků a je přístupný diskusi a věcným argumentům“ (AV ČR, 2006). Tím tak trochu předbívám následující podkapitolu, ale považuji za důležité klást na reflexi i sebereflexi enormní důraz, nejen proto, že je to zdravé, ale také etické. Bez ní by se výzkumník mohl ocitnout v situaci člověka, který koupil falešný obraz. Čím více za něj takový člověk dal, tím více se snaží přesvědčit hlavně sám sebe, že je ten obraz pravý. Stejně tak výzkumník, který se určitou oblastí zabývá již delší dobu, může být náchylný k tomu, aby si svá

východiska střežil s urputností majitele právě takového falešného obrazu i v okamžicích, které však již s původními nemají nic společného. Výsledky takového výzkumu jsou pak, stejně jako představa, že je obraz pravý, sveřepě hájeny i přesto, že sám výzkumník ví, že tomu tak není.

Podobně je tomu u již zmiňovaných metod. I zde dochází pod tlakem akademické disciplinace k deformaci a účelové interpretaci vybraných metod, které jsou ale spíše prezentovány na míru tomu, co se v terénu podařilo posbírat a nikoliv naopak (Jakoubek, 2004: 21). Etické tedy je i přiznání si, že ne všechna data byla získána podle na papíře dobře vypadajících metod. Stejně je tomu tak i v případě reflexe výzkumných otázek, které se zkrátka a dobře mohou v průběhu výzkumu měnit společně s výzkumníkem. Ostatně vývoj obou jak výzkumníka, tak i zkoumaného objektu je zejména v dlouhodobějším rámci očekávatelný a přirozený.

Výrazným aspektem takového přístupu k formulování výzkumného objektu je prakticky neustálá křehkost celé jeho konstrukce. Nicméně, a o tom jsem hluboce přesvědčen, její neustálá kritická reflexe, stejně jako sebereflexe výzkumníka jsou alfou a omegou kvality celého výzkumu a napomáhají k výrazně k jejímu zpevnování v dlouhodobém horizontu.

Oprávněnou výtkou je naopak fakt, že validita a kvalita informací takto získaných se jen velice obtížně ověřuje. Významněji se touto výtkou budu zabírat v podkapitole věnované ochraně respondentů (2.2), nicméně, stejně jako u většiny dalších kvalitativně zaměřených prací, chápu jako klíčové kritérium hodnocení koherenci výzkumného postupu (srov. Kaufmann, 2010: 34) teoretických východisek, použitých metod a jejich vzájemnou propojenost se získanými informacemi a následnými výstupy celého výzkumu. Ostatně samotný výzkumník může sám velice těžko nabídnout ve své kvalitativně orientované práci nějaký jiný, jasně platný, způsob

ověřování nebo testování svých vlastních výzkumných otázek a následných výstupů, než jaký jsem nastínil výše.

O konkrétních praktických krocích přímo v „terénu“ pojednávají další části této kapitoly, nicméně tímto jsem chtěl nastínit můj přístup k samotnému výzkumu v bezpečnostním poli. Zaznamenat epistemologické i ontologické zvraty, které se významným dílem podílely na charakteru samotného vstupu do „terénu“ a pohybu v něm. A konečně, možná i trochu nastínit případná rizika, která se s tímto přístupem pojí.

2.2 Ochrana informací a respondentů

„... rád kázal, že aspoň trochu slušný vyšetřovatel nevyrazí vstupní dveře. Zazvoní u vchodu a pak vejde zadními vrátky.“

Günter Bachmann (Le Carré, 2009: 177)

Tato kapitola přímo navazuje na otázky, které vyplynuly z předchozích odstavců, tedy otázky etiky výzkumné práce. To zahrnuje práci se získanými informacemi a ochranu jejich zdrojů. V mém případě se jedná zejména o respondenty, účastníky konferencí, či další členy bezpečnostní komunity, kteří mi poskytli cenné zdroje a další materiály. Z hlediska výzkumu na poli bezpečnosti je totiž tato otázka klíčová. Již z podstaty výzkumu na poli bezpečnosti je zřejmé, že se zde výzkumník může dostat k informacím, které nesou určitý stupeň utajení. Ze své zkušenosti vím, že to často prostě vyplyne z rozhovoru na téma, jehož část určitému stupni utajení podléhá. Z hlediska výzkumníka a jeho výzkumného problému, informace podléhající určitému stupni utajení mohou určitým, byť nezbytně omezeným, způsobem napomoci porozumění zkoumanému prostředí. Z toho pro mne vyplynulo několik otázek, s jejichž řešením čtenáře seznámím na dalších řádcích. Jednou z nich byla otázka, jakým způsobem zacházet s takto získanými informacemi a jakým způsobem je citovat. Při řešení tohoto dilema jsem jako základní aspekt sběru materiálu na poli bezpečnosti akcentoval ochranu zdrojů informací. Svou roli v tom sehrálo i mé hluboké přesvědčení o tom, že ačkoliv je etické *konat dobro*, možná ještě důležitější je *nekonat zlo* (srov. Ivanová – Zielina, 2010: 15; srov. Plankey-Videla, 2012: 1-21).

Osobně si navíc myslím, že získání takovýchto informací by se nemělo v žádném případě stát hlavní osou výzkumu. Jednak je velice obtížné z pozice výzkumníka určit jejich důvěryhodnost, s čímž souvisí i přínos pro samotný výzkum a jednak přílišný tlak

na respondenta může výrazným způsobem narušit celý rozhovor a tím i celý vztah respondenta a výzkumníka.

Aby k takovým situacím nedocházelo, snažil jsem se využít několika možností, které se mi jako výzkumníkovi, ve vztahu k respondentům, nabízely. Jedná se zejména o institut tzv. informovaného souhlasu respondenta, který jsem doplnil o v bezpečnostním poli všeobecně akceptované pravidlo Chatham house (Chatham house rule).

Institut informovaného souhlasu je všeobecně akceptován a v některých případech, jako například ve většině oblastí medicínského výzkumu, i zákonně vyžadován jako nezbytná součást výzkumného záměru a určuje tak i podobu symbolického vztahu výzkumník-respondent (Ivanová – Zielina, 2010: 23; srov. Haggerty, 2004: 403-407). Jeho podstatou by měla být snaha o maximální informovanost respondenta a nastínění možností a rizik, která se s výzkumem pojí (Plankey-Videla, 2012: 4).

V tomto ohledu jsem vypracoval dokument, v němž jsem se pokusil, s nezbytným ohledem na kontext a prostředí, v němž jsem se pohyboval, nastínit téma, jímž se zabývám a konkrétními aspekty, o nichž bych rád hovořil. V druhé části tohoto dokumentu jsem nastínil možnosti, které se týkaly rozhovoru. Zde jsem se snažil o představení rámce, v němž jsem si představoval, že by se rozhovor mohl odvíjet. Šlo zejména o otázky záznamu rozhovoru, zdali bude respondent souhlasit s nahráváním na diktafon, nebo si vyhradí právo ho ponechat vypnutý. S tím nezbytně souvisí i zásady uchovávání a práce s takovýmto záznamem. Klíčovým aspektem se v tomto ohledu stala anonymizace vlastního zdroje informací i samotného záznamu. Za tímto účelem jsem do informovaného souhlasu vložil část pojednávající o ochraně informací, které v průběhu rozhovoru zazní. Ta se opírá o již několikrát zmiňované pravidlo Chatham house. Toto všeobecně akceptované pravidlo zmiňuje, že jestliže: „setkání nebo jeho část probíhá pod tímto pravidlem Chatham house, participující

mají volnost v nakládání s informacemi, jež při tomto setkání získají, ale nesmějí identifikovat příslušnost ani identitu toho, kdo tuto informaci poskytl, ani identifikovat další účastníky setkání.“⁶ Tím jsem mohl respondentům garantovat, v případě, že o to stáli, absolutní anonymitu. V případech, kdy k tomu došlo, jsem se rozhodl proto používat krycí jména pro veškerý, takto nasbíraný materiál - složky s přepisy rozhovorů, samotné citace těchto zdrojů informací i poznámky v mém deníku tak, aby nemohlo v žádném případě dojít k jejich rozkrytí a identifikaci respondentů, ale i dalších zdrojů.

Výsledným efektem mé snahy ochránit budoucího respondenta se tak stal stav, v jehož rámci respondent věděl, v jaké roli uprostřed výzkumného záměru se sám nachází a jakého tématu se bude daný rozhovor týkat. Mohl dle vlastních preferencí zvolit místo i čas konání a určovat podmínky vedení tohoto rozhovoru. Tedy bude-li rozhovor nahráván nebo ne. Pokud ano, ponechal jsem mu samozřejmě naprostou volnost ve volbě částí rozhovoru či jednotlivých otázek a jejich nahrávání nebo nenahrávání, stejně tak v možnostech odmítnutí odpovídat na jednotlivé otázky. Respondent dále věděl, že si nebudu vytvářet konkrétní neanonymizovanou databázi informací o jeho práci a dalších soukromých údajích, stejně tak jako že veškeré informace, které se v mých budoucích textech objeví, budou označeny krycím jménem. V textu se tak u konkrétních vybraných ukázek z těchto rozhovorů budou vyskytovat právě tato krycí jména. Podobně tomu bude i u dalších setkání, jichž jsem měl tu možnost se zúčastnit, a která byla taktéž držena pod pravidlem Chatham house.

Zajímavým momentem, který trochu napomohl budování důvěry mezi mnou a mými respondenty, se stal okamžik, kdy jsem jim nabídl, že si své krycí jméno mohou vybrat

---

⁶ When a meeting, or part thereof, is held under the Chatham House Rule, participants are free to use the information received, but neither the identity nor the affiliation of the speaker(s), nor that of any other participant, may be revealed". dostupné na: <http://www.chathamhouse.org.uk/about/chathamhouseRule/> , nahlíženo: 16. 4. 2010.

sami, samozřejmě za předpokladu, že je podle něj nebude moci nikdo identifikovat. Tento postup jsem nepraktikoval od začátku mého zkoumání bezpečnostního pole, ale využil jsem ho jako jeden z testovacích okamžiků, pomocí nichž jsem chtěl zkoumat reakce respondentů na různé podněty. K mému překvapení se mi na tuto nabídku dostalo velice pozitivní odezvy. Byť to může znít až dětinsky, toto malé spiklenecké tajemství, o kterém jsem v tu chvíli věděl jen já a respondent, a které, vedle toho, že mnohokrát pomohlo odlehčit atmosféru samotného rozhovoru, napomohlo právě k vybudování důvěrnějšího vztahu mezi mnou a některými mými respondenty.

Je mi jasné, že použitím krycích jmen⁷ se čtenáři značně ztíží orientace v samotné práci. Touto otázkou jsem se poměrně dlouhou dobu zabýval, protože zároveň souvisí i s problematikou důvěryhodnosti takovýchto informací a ukázek, o níž jsem se zmiňoval v předchozí kapitole. Jediným logickým řešením se tak pro mne stalo využití těchto informací k ilustraci různých názorových proudů uvnitř byrokratických organizací, ve vztahu k jednotlivým aspektům bezpečnosti apod., nikoliv však k hodnocení, moralizování či snad vyvozování závěrů, které by z těchto informací vyplývaly pro můj teoretický model či konkrétně pro tuto práci. Opačný postup by tak mohl hraničit se spekulativností, která je příznačná spíše pro oblast investigativní žurnalistiky, ale v akademické sféře ji nepovažuji za adekvátní. Do jaké míry se mi však toto podařilo, ponechávám na hodnocení čtenáře.

Vedle principu anonymizace jsem se však v rámci informovaného souhlasu respondenta zaměřil ještě na princip samotné informovanosti. Při snaze o naplnění

---

⁷ Na tomto místě bych rád varoval před velice pravděpodobným zmatením u krycího jména Smiley, a Geogem Smileym, se kterým měl čtenář možnost se seznámit u několika citátů, které uváděly některé předchozí podkapitoly. V podstatě se jedná o jednu a tutéž osobu – hrdinu románů Johna le Carré George Smileyho, jenž se ve světě špionážních románů stal tím, co je pro svět detektivek Hercule Poirot. Krycí jméno Smiley je pak odkazem právě na tuto postavu. A proto v případě citátů z le Carrého románů budu používat jeho celé jméno, zatímco v případě respondenta bude v závorce uvedeno jen jeho krycí jméno (Smiley). Z tohoto důvodu jsem se rozhodl používat krycí jména respondentů nebo jiných, neotevřených zdrojů v závorkách jako klasický odkaz, ale rozlišený budou kurzívou pro snazší orientaci čtenáře.

s ním spojených požadavků jsem nicméně narazil na několik nesnází. Prvním z těchto požadavků a relativně nejméně komplikovaným se stalo představení mne coby výzkumníka. Jak jsem z několika případů vyrozuměl, slovo politolog nabylo na poli bezpečnosti a ve státní správě spíše pejorativního významu. Domnívám se, že jedním z důvodů by mohla být již zmiňovaná averze k případnému participativnímu výzkumu v tomto prostředí. Proto jsem od jeho používání upustil a při úvodním kontaktu jsem se zaštiťoval pouze institucí, v tomto případě katedrou a městem, v němž se nachází. Z dalších rozhovorů totiž vyplynulo, že asociace respondentů ve vztahu k univerzitě, na níž studuji, nabývaly charakteru v rozmezí mezi mírně pobavené až po relativně odmítavé a to poměrně překvapivě i u jejích absolventů. Akcentace univerzity se tak stala stejně „přínosná“ jako oboru, jenž studuji. Byť tento stav považuji za nezasloužený, musel jsem ho respektovat zejména kvůli usnadnění přístupu do zkoumaného pole.

Druhou, již poněkud obtížnější překážkou se stalo informování respondentů o předmětu mého zájmu a konkrétním účelu mého výzkumu (srov. Plankey-Videla, 2012: 6). Ještě v průběhu mého bakalářského studia jsem volil ze dvou strategií – „obšírná přednáška“ nebo „student v rouše beránčím.“ Záhy jsem však zjistil, že s oběma strategiemi jsou spojeny menší či větší obtíže. V rámci poněkud subverzivněji pojaté strategie „student v rouše beránčím“ jsem se pod záminkou rozhovoru na zástupné či méně komplikované téma, snažil vést rozhovor i do oblastí, které mne zajímaly více, a od kterých jsem čekal větší výpovědní hodnotu ve vztahu k předmětu mého zájmu. S touto strategií je problém dvojitý – problém koherence onoho méně komplikovaného tématu a problém vedení takového rozhovoru. Základním operačním rámcem, v němž se výzkumník pohybuje, je síť kontaktů, která je od počátku výzkumu budována zejména na základě důvěry. Nicméně i zde platí ono známé „důvěřuj, ale prověřuj“ a několikrát jsem se setkal se situací, kdy jsem z průběhu rozhovoru odtušil, že si o mne respondent, již před započítím rozhovoru,

určité informace vyhledal. To klade enormní nároky na koherenci zástupného tématu, stejně jako celé prezentace výzkumu, ale na druhou stranu tento přístup výrazně omezuje téma hlavní. Zároveň klade velké nároky na vedení rozhovoru, ze kterého by respondent neměl poznat, že něco jako hlavní téma, které je skryto za oním zástupným, vůbec existuje. Tuto strategii jsem velice brzy opustil. A to nejen kvůli výše zmíněným praktickým nesnázím, ale i z důvodů osobních, když jsem začal nabývat dojmu, že bych si touto strategií mohl bezpečnostní pole pro sebe spíše uzavírat a to v relativně krátkém horizontu.

Strategie „obširné přednášky“ s sebou nese předpoklad maximální informovanosti respondenta jak o dotazovaném tématu, tak i o předmětu celého výzkumu. Je pochopitelné, že respondent má výrazně bližší vztah k dotazovanému tématu, kvůli kterému za ním ostatně výzkumník přichází než k výrazně vzdálenějším teoretickým konceptům, kterými se celý výzkumný záměr řídí. Srozumitelné propojení těchto dvou aspektů však naráží na své limity zejména v otázkách konceptuálního aparátu jak výzkumníka, tak i respondenta. Požadovat po respondentovi hlubokou znalost jednoho z tisíců teoretických konceptů, který si zrovna výzkumník pro svůj výzkum vybral, nelze. Obzvláště obtížné se to ukázalo v oblasti kritického zkoumání bezpečnosti, kdy respondenti, léta ukotvení na své pozici v rámci určitého resortu, ani nepokládali mé otázky za relevantní pro dané téma a jakékoliv zpochybňování podstaty např. určitých hrozeb nebo jejich závažnosti bylo zcela pochopitelně (z mého i jejich pohledu) odmítáno. Zároveň se samotný výzkumný záměr v určitém období pochopitelně vyvíjí, s tím se mění výzkumník i jeho teoretické předpoklady. Proto se nabízí otázka, zdali je vůbec možné v takovém případě udržet informovanost respondentů na aktuální úrovni, pokaždé když dojde k posunu v jakékoliv části výzkumu, která by měla určitým způsobem změnit roli respondentů v jeho rámci. Osobně to považuji za nemožné, nejen vzhledem ke kapacitám výzkumníka, ale také

proto, že pro samotného respondenta, pokud nemá nějaký výrazný zájem na výsledné podobě práce, je tato informace často nepodstatná.

Proto jsem zvolil určitý kompromis, kdy jsem se snažil představit respondentům svůj výzkum v určitém, možná i zjednodušeném, rámci, a zasadit ho do kontextu prostředí, ve kterém se oni pohybovali. Bylo jim tak rozhodně bližší než samotná teoretická východiska, se kterými jsem operoval. V případě otázek, jsem je neváhal odpovědět, ale pokud na ně nedošlo, chápal jsem to tak, že respondent mému výzkumnému záměru porozuměl, o čemž jsem se následně mohl přesvědčit v průběhu samotného rozhovoru. Pokud jsem v jeho průběhu odušil, že respondent lehce „utíká“ od toho, o čem jsme spolu mluvili, mohl jsem ho pak snáze manévrovat do původních kolejí. Stejně tak mi tento kompromis umožnil se lehce pohybovat mezi jednotlivými tématy a volit mezi různými pohledy, aniž bych si musel složitě vymýšlet zástupné téma rozhovoru. Výsledkem byly velice otevřené rozhovory, v nichž výrazným způsobem ubylo napětí, které často může vytvářet právě soustředěná snaha výzkumníka držet se určité strategie nebo zástupného tématu. Respondent navíc nebyl zahlcen přílišným množstvím, pro něj ne příliš relevantních informací, což mu umožňovalo soustředit se na otázky a nikoliv na teoretický rámec, do kterého by se mohl chtít podvědomě vejít.

2.3 Zdroje

Z výše zmíněného se může zdát, že respondenti tvoří majoritu zdrojů použitých v mé práci zejména vzhledem k prostoru, který jim je věnován. Na druhou stranu, jak jsem se snažil ukázat, i rozhovory mají své limity, které z nich pro mou práci činí pouze doplňkový výzkumný nástroj, a tudíž nelze postavit rámec práce pouze na nich. V této kapitole bych tak rád nastínil pro mou práci významnější zdroje, které jsem při výstavbě konstrukce mého výzkumu využíval.

Prvním z nich jsou zdroje literární. Prací na téma zpravodajských služeb v České republice není pochopitelně mnoho. Nicméně jsou. Jednou z přelomových prací, která se věnuje zpravodajským službám v zemích východní Evropy po pádu komunismu je kniha autorů Kierana Williamse a Dennise Deletanta „*Security Intelligence Services in New Democracies*“ (2001). V českém prostředí vznikala a vzniká odborná literatura týkající se tohoto tématu zejména z per bývalých zpravodajců (Duchek, 2005; Zeman a kol., 2002; Zeman, 2002; 2007; 2010). Mezi autory, kteří pocházejí z akademického prostředí má své přední místo především Karel Zetocha (2005; 2006a, 2006b; 2009). Další výraznou skupinu pak tvoří často bývalí státní zaměstnanci nebo pracovníci zpravodajských služeb (Jan Schneider, Ándor Šándor, Luboš Dobrovský, Jan Ruml, František Bublan a další) kteří spíše glosují vybraná bezpečnostní témata, včetně práce zpravodajských služeb.

Velice užitečným zdrojem informací se stal projekt „*Příspěvek k debatě o reformě zpravodajských služeb v České republice*“ Institutu pro evropskou politiku EUROPEUM. V jeho rámci proběhla 4 setkání expertní skupiny složené z bývalých zástupců zpravodajských služeb, klientů zpravodajských služeb a nezávislých bezpečnostních expertů (EUROPEUM, 2009: 1-2). Jak už název napovídá, základním cílem tohoto projektu bylo rozpoznat nejproblematictější oblasti zpravodajského

systemu a toho, co na něj navazuje, tzn. předávání informací klientům zpravodajských služeb a jejich další využití. V další části pak byly nastíněny kroky, pomocí nichž by mohlo dojít k dílčím (v rámci jednoho názorového proudu) nebo radikálním (v rámci druhého názorového proudu) změnám ve zpravodajském systému. Jak poznamenávají autoři projektu: „V průběhu diskuse vykrytalizovaly dva výrazné názorové přístupy k dalším reformám ZS – „skeptičtější praktici“ a zastánci dílčích zlepšení bez výrazné ambice na strukturální změny versus „reformátoři“ usilující o systematické směřování k ideálnímu nastavení systému. Vyhraněnost obou názorových skupin není dobrou zprávou pro pokračovatele v debatě o reformě ZS – tato debata není a nebude jednoduchá a reformy budou vždy nesmírně komplikované. Na druhou stranu svědčí rozpory uvnitř panelu o jeho dostatečné reprezentativnosti“ (EUROPEUM, 2009: 4). A tak zatímco pro pokračovatele debaty o zpravodajských službách bude další postup velice komplikovaný, pro můj výzkum se tato debata stala zdrojem velice cenným. Názory, které jednotliví účastníci expertních skupin představili v různě tematicky zaměřených dokumentech, nám mohou nastínit základní kategorie, pomocí nichž o práci zpravodajských služeb uvažují nejen tito účastníci, ale i další aktéři na poli bezpečnosti. Z toho zároveň pramení i výrazný přesah do jiných oblastí, mimo zpravodajský systém, dokonce i možná překvapivě do oblasti akademické. Zmíněná debata mi tak slouží jako doplněk výzkumu ve dvou oblastech. Tou první jsou ukázky názorů jednotlivých aktérů nejen na téma reforma zpravodajských služeb, ale i role, kterou by tyto služby měly hrát. Druhou oblastí je nástin historického vývoje československých a českých zpravodajských služeb od roku 1989, na němž je možné vysledovat základních charakter utváření zpravodajského systému a struktury vztahů v rámci bezpečnostního pole.

Další významnou roli v mém výzkumu sehrály odborné konference a další různá setkání na obdobné úrovni. Část z těchto setkání byla veřejně přístupná, jako například různé konference pořádané Ministerstvem zahraničních věcí ČR (dále jen

MZV ČR), Ústavem mezinárodních vztahů, Policií ČR, Ministerstvem vnitra ČR (dále jen MV ČR), Státním úřadem pro jadernou bezpečnost (dále jen SÚJB) a několika akademickými institucemi. Druhá část těchto setkání veřejnosti přístupná nebyla, a zpravidla se konala pod pravidlem Chatham house.

V rámci těchto více či méně formálních setkání jsem se zaměřil na několik aspektů, od kterých jsem si sliboval, že mi napomohou pochopit určité rysy bezpečnostní komunity. Jedním z prvků, na které jsem se zaměřil, byly promluvy⁸ jednotlivých účastníků těchto setkání. Snažil jsem se vysledovat rétorické strategie, které tito účastníci využívali k tomu, aby prezentovali své názory, ale také sebe sama. Jaký slovník volili v případech, kdy určité téma prezentovali jako hrozbu nebo naopak. Jakým způsobem se tento slovník liší ve chvílích, kdy se k určitým tématům vyjadřují formálně od slovníku, který používají o přestávkách na kávu či v průběhu neformálních rozhovorů, které jsem s nimi během těchto setkání vedl. Dalším prvkem, na nějž jsem se zaměřil, a který byl výrazně participativnějšího charakteru v kontrastu s dalšími přístupy, které jsem ke zkoumání bezpečnostního pole volil, bylo pozorování samotného charakteru setkání a významu, který mu jak pořádající instituce, tak i účastníci přisuzovali. V tomto ohledu jsem částečně vycházel z klasické divadelní metafory Ervinga Goffmana, který všechny veřejné události chápe právě jako metaforu divadelního představení (Goffman, [1959] 1999 *passim*). Poněkud zjednodušeně řečeno, Goffman dělí prostředí takovýchto událostí na jeviště (*front region*) a (*back region*) tedy zákulisí ([1959] 1999: 108-109) a aktéry těchto událostí na účinkující a diváky. Podobným způsobem jako Goffman jsem se snažil během těchto setkání vyhledávat zákulisí, což je místo, v němž se účinkující připravují na svá vystoupení a popisovat jeviště, na němž se dramatický výkon účinkujících odehrával (Goffman, [1959] 1999: 14; 126; 130; srov. Krčál – Naxera, 2011). Podobným

---

⁸ V tomto smyslu chápané promluvy vycházejí z klasické klasifikace promluv Ferdinanda de Saussura, tedy jako: „individuální užití jazyka – mluveného i psaného (Wareing, 2004: 20; srov. Saussure, [1916] 2007: 105-106; Holdcroft, 1991: 19-46; Vološinov, 1929; Eagleton, 2010: 111-180).

způsobem jsem postupoval v případě účinkujících a diváků, snažil jsem se zaznamenat změny jejich rolí v závislosti na místě, v němž se zrovna pohybovali, stejně jako změny ve formě i obsahu jejich promluv (srov. Mills, [1959] 2008: 174).

Celý přístup participativního výzkumu v rámci těchto veřejných bezpečnostně zaměřených setkání a konferencí by si rozhodně zasloužil výrazně hlubší rozpracování, které však vzhledem k rozsahu a cílům této práce není úplně možné. Nicméně je možné jej vnímat jako jeden z dalších rozměrů, které by mohly do budoucna napomoci lepšímu porozumění bezpečnostnímu poli a jeho komunitě. Výhodou všech těchto přístupů je fakt, že s každým novým rozhovorem, s každou novou konferencí se určitým způsobem formuje konstrukce mého teoretického rámce, z něž ve svém výzkumu vycházím. Jak jsem již zmínil výše, tato konstrukce je stále velice křehká, nicméně, s každým novým rozhovorem a s každou novou konferencí tato konstrukce nabývá na pevnosti.

Jako nejvýraznější slabinu mého přístupu vnímám absenci archivní práce ve vztahu ke zpravodajským službám a prakticky celému bezpečnostnímu poli. Jak totiž ukazuje kniha „*Exploring Intelligence Archives. Inquiries into the secret state*“ (Hughes – Jackson – Scott (eds.), 2008), jedná se o zdroj velice cenný. Tato kniha je jednou ze série knih, které se zaměřují na způsob, jakým způsobem zpravodajské služby ovlivňovaly určité historické události. Nejedná se však o jediný rozměr této knihy. Za daleko výraznější považuji způsob, jakým nastiňuje možnosti, které se před výzkumníkem otevírají, pokud se odváží vstoupit do zaprášených koutů archivů zpravodajských služeb. V našem prostředí se podařilo vybudovat Ústav pro studium totalitních režimů, díky kterému je přístup k archivním informacím výrazně ulehčen. Z pohledu kvality informací se jedná možná o jeden z nejlepších zdrojů, k jakému se jen akademický výzkumník může získat přístup. S ohledem na mnou zkoumané pole však vidím dva základní problémy. Jeden je otázka času, kterého musí mít výzkumník značný dostatek ve chvíli, kdy se rozhodne vydat se pro informace, které hledá do

archivu. To je značně obtížné v kontextu magisterského studia, kdy po schválení výzkumného záměru a tím i projektu diplomové práce, má student prakticky jen několik měsíců na hlubší zkoumání dané problematiky, což je však problém všech výše zmíněných přístupů, nejen archivního bádání. Druhý problém je otázka aktuálnosti získaných informací. Výzkumník zde naráží na problém, který jsem se snažil nastínit výše, tedy problém, kdy informace, které jsou v archivech volně dostupné, jsou z valné části zastaralé a pro aktuální výzkum na poli bezpečnosti nevhodné. Přínos těchto informací vidím, stejně jako v případě historické literatury věnující se zpravodajským službám v tom, že nám umožňují pochopení základní logiky jejich fungování, prostředky a techniky, které využívají k získávání informací a co je pro tuto práci nejdůležitější, jejich ukotvení v dobovém kontextu. Mám na mysli ukotvení zejména s ohledem na konkrétní prostředí, v němž zpravodajské služby nebo jejich předchůdkyně fungovaly nikoli na konkrétní historickou epochu, v níž se nacházely. Protože stav, který známe ze současnosti, tj. že „zatímco obyčejný občan může dělat to, co mu zákon nezakazuje, zpravodajské služby mohou dělat jen to, co jim zákon povoluje“ (*Nataša*), tu nebyl odjakživa a rozhodně nebyl samozřejmostí.

3. kapitola

V této kapitole si kladu za cíl postupně představit jednotlivé teoretické přístupy, kterých jsem využíval ve své snaze lépe orámovat a porozumět procesům, které tvoří charakteristické znaky byrokratické logiky v oblasti tvorby bezpečnostní politiky v České republice.

Z těchto teoretických konceptů budou v této kapitole zmíněny tři. Tím prvním je teorie sekuritizace z per autorů tzv. Kodaňské školy. Druhým jsou koncepty sociálního prostoru a sociálního pole, jejichž autorem je Pierre Bourdieu. A třetím je jejich symbolický průnik v podobě tzv. Pařížské školy, která je nejvíce spojována se jménem Didier Bigo. Ve své práci vycházím z toho, že proces sekuritizace je jedním z produktů symbolického boje v rámci bezpečnostního pole. Chápu ji jako proces vytvářející základní rámec pro každodenní praxi a zároveň legitimizaci bezpečnostně-byrokratických institucí. Prezentace hrozeb a jejich reprodukce mohou zároveň sloužit k legitimizaci a vyjednávání postavení aktérů uvnitř těchto institucí a tím vytvářet jeden ze základních principů byrokratické logiky.

Základním kamenem mé práce jsou tři výzkumné otázky, které jsem zmínil už v úvodu. Ještě jednou bych rád zdůraznil, že tyto otázky netvoří osu této práce, ale celkově osu mého dlouhodobého výzkumného rámce výzkumu bezpečnostního pole v České republice. V tomto kontextu by tedy čtenář v dalších kapitolách neměl očekávat jasně formulované odpovědi na tyto otázky, ale spíše je chápat jako určité úhly pohledu, které jsem si vybral, abych mohl lépe nahlížet na celý proces tvorby bezpečnostní politiky. Tvoří tak nedělitelnou součást mého výzkumného rámce, ale

jak jsem již zmínil v předchozí kapitole, i ten se neustále proměňuje a s ním logicky i můj pohled na celé pole bezpečnosti.

Konkrétně se jedná o tyto otázky:

- Jaký je charakter soupeření mezi jednotlivými institucemi, ale také zároveň uvnitř institucí samotných?
- Jakým způsobem dochází během tohoto střetávání uvnitř byrokratického pole k rozvoji sekuritizace jednotlivých témat?
- Jakým způsobem je proces tvorby bezpečnostní politiky reprezentován aktéry, kteří se na něm přímo podílejí?

Tyto otázky jsou zároveň nezbytnou součástí analýzy jakéhokoliv sociálního pole, tak jak je definoval Pierre Bourdieu. Tedy analýza vztahu mezi sociálním polem a polem moci, analýza objektivních struktur a pozic jednotlivých aktérů v rámci onoho konkrétního pole a analýza habitů a strategií, které tito aktéři používají (Bourdieu – Wacquant, 1992: 104-105). Od těchto otázek si slibuji, že mi pomohou poodhalit základní aspekty procesů na poli bezpečnosti, stejně jako základní aspekty byrokratické logiky, která napomáhá toto prostředí utvářet a reprodukovat.

3.1 Teorie sekuritizace

„Every great scholarly movement has its own lore, its own collectively recalled creation myths, its ritualized understandings of the titanic struggles fought and challenges still to be overcome in establishing and maintaining its paramountcy.“

Richard K. Ashley (1984: 230)

Ač se výše zmíněný citát v podání Richarda K. Ashleyho týká zejména neorealismu, myslím, že jej lze vztáhnout na většinu současných i dávno minulých teoretických přístupů v mezinárodních vztazích. Kodaňská škola v tomto rozhodně není výjimkou. Od vydání přelomové knihy Barryho Buzana *„People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations“* uplyne v příštím roce třicet let a je naprosto samozřejmé, že za tu dobu, ve víru debaty, kterou samy vyvolaly, nemohly teorie Kodaňské školy zůstat netknuty. Stejně tak o nich nelze říci, že by před nimi nestály problémy a výzvy do budoucna, což však lze do jisté míry v kontextu vývoje všech podobných teorií hodnotit více než pozitivně. S jistou dávkou nadsázky tak lze připodobnit vývoj těchto teorií k tomu, co můj učitel na střední škole říkával o vývoji letišť: „Je jedno, jestli si cestující stěžují, dokud se na letišti staví, dokud se vyvíjí a budují, tak žijí.“

Již v průběhu posledních let Studené války se začaly v akademickém prostředí diskutovat teoretické koncepty, které byly od těch tradičních radikálně odlišné. Po staletí živená představa o vztahu státu a jeho bezpečnosti začínala být „narušována“⁹ ideami o lidské, environmentální, ekonomické nebo dokonce společenské (sociální) bezpečnosti (srov. Wæver, 1995: nestránkováno; Lipschutz, 1995: nestránkováno; Roe, 2006; Waisová, 2005). Začaly se objevovat první reflexe užívání a obsahu slova

---

⁹ Z pohledu tzv. tradicionalistů v mezinárodních vztazích. Více k této debatě (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005: 10-30).

bezpečnost, což někteří tehdejší i dnešní autoři vnímají jako „otázku krucálního významu, která musí být položena, což je dáno široce sdílenou představou, že jen stěží víme, o čem mluvíme, když nám toto slovo tak lehce sklouzává z jazyka, aby se pohybovalo v praxi moderního násilí“¹⁰ (Walker, 1997: 61). Důležitost této otázky zpětně podtrhl i Barry Buzan, když prohlásil, že: „[s] ohledem na koncept bezpečnosti zde existuje zvláštní díra v literatuře. Pokud byste chtěli studovat například spravedlnost, lásku nebo jakýkoliv jiný druh sociálních konceptů, pravděpodobně byste našli plnou polici knih, které o těchto konceptech pojednávají, ale co se týče bezpečnosti, tam nic takového neexistovalo“ (Buzan, 2008). Význam tohoto kritického přístupu ke zkoumání bezpečnosti tkví v tom, že narušil po desetiletí Studené války udržovanou představu o tom, co je to vlastně bezpečnost tím, že odkryla často pouhou intuitivnost v zacházení s tímto pojmem. Snaha přehodnotit dosavadní chápání pojmu bezpečnost, která probíhala zejména v Evropě, však nebyla příznačná pouze pro Kodaňskou školu, ale výrazným způsobem do této debaty pronikly i myšlenky tzv. Welšské školy v Aberystwyth nebo Pařížské školy inspirované prací Pierra Bourdieu a dalších francouzských sociologů¹¹ (Wæver, 2004: 2). Obecně se dají myšlenky těchto kritických přístupů shrnout tak, že „[s]píše, než aby zacházeli se státy, skupinami nebo jednotlivci jako danostmi, které se objektivně vztahují k vnějšímu světu hrozeb, vytvořenému bezpečnostním dilematem, tyto přístupy zdůrazňují procesy, skrze něž jsou jednotlivci, kolektivity a hrozby *konstruovány* jako „sociálně dané“ a vliv těchto konstrukcí na bezpečnostní zájmy“¹² (Krause – Williams, 1996: 242, kurzíva původní). Z toho všeho vyplývá, že: „[...] úkolem není vyhodnotit

---

¹⁰ „ This is the crucial question that must be addressed, given the widely shared sense that we hardly know what we are talking about when this term rolls so easily off the tongue to circulate among the practices of modern violence.“

¹¹ Mezi hlavní představitele Pařížské školy patří především (Didier Bigo – Anastassia Tsoukala, eds., 2008). V případě univerzity v Aberystwyth jsou to především (Ken Booth, 2007; Keith Krause – Michael C. Williams, eds., 1997; Williams, 2003; Krause – Williams, 1996).

¹² „Rather than treating states, groups, or individuals as givens that relates objectively to an external world of threats created by the security dilemma, these approaches stress the processes through which individuals, collectivities, and threats become *constructed* as „social facts“ and the influence of such constructions on security concerns.“

některé objektivní hrozby, které „opravdu“ ohrožují nějaký objekt, ale spíše porozumět procesům konstruování sdíleného chápání toho, co je považováno za hrozbu a na co je tím pádem kolektivně jako na hrozbu odpovídáno“¹³ (Wæver, 2004: 9, srov. Taureck, 2006a: 3; Bigo, 2008).

V případě Kodaňské školy došlo k poměrně radikálnímu přehodnocení bezpečnosti, která přestala být vnímána jako jednoznačně pozitivní fenomén a žádoucí stav (Wæver, 1995, nestránkováno) a naopak začala být pojmána jako krok, „jímž se politika dostává mimo zavedená pravidla hry a který rámuje určité téma buď jako zvláštní druh politiky, nebo jako záležitost stojící „nad“ standardním politickým jednáním...“ (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005: 34).

Proces, v jehož rámci se určité téma dostává mimo tato zavedená pravidla, se nazývá sekuritizace. Její „[p]řesná *definice*, a přesná *kritéria* pramení z intersubjektivní konstrukce existenční hrozby, dostatečně relevantní na to, aby tato konstrukce měla výrazné politické dopady“ (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005: 35, kurzíva původní). Takovéto pojetí zakládá zvláštní povaha bezpečnostních hrozeb, která za jistých okolností může ospravedlnit použití mimořádných prostředků, které jsou nezbytné k jejich zvládnutí (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005: 31).

Z dosud řečeného vyplývá, že „[t]akto ponímaná bezpečnosť je predovšetkým sledom performatívnych rečových aktov (sekuritizačných pohybov), v rámci ktorých sa vyjednávajú významy signifikantné pre politický/sociálny systém a môžeme na ňu teda nahliadať ako na špecifický kultúrny mechanizmus, v rámci ktorého sa vyjednávajú tak kultúrne hranice, ako aj to, čo je za alebo pred týmito hranicami (Lupták, 2011: 33). Toto vyjednávanie pak probíhá na škále politizace – depolitizace, respektive sekuritizace – desekuritizace, na které se mohou jednotlivá témata

---

¹³ „ ... the task is not to assess some objective threats that ‘really’ endanger some object, rather it is to understand the processes of constructing a shared understanding of what is to be considered and collectively responded to as a threat.“

ocitnout v závislosti na tom, jak se s nimi v rámci diskurzu hrozeb pracuje (Wæver, 1995: nestránkováno). „Sekuritizaci tak lze vnímat jako radikálnější verzi politizace“ (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005: 34).

Takto definovanou bezpečnost je nutné podrobit hlubšímu rozboru zejména proto, že určité její základní aspekty budou centrem kritiky, kterou bych na následujících stranách rád představil. Nejprve se zaměřím na samotné aktéry sekuritizačního procesu a tzv. sekuritizační pohyby. Po nich bych rád navázal rozbohem existenciálního rozměru hrozby a s ním spojeným chápáním škály politizace – depolitizace, respektive sekuritizace – desekuritizace.

Aktéry, kteří se na procesu sekuritizace podílejí, rozdělují autoři Kodaňské školy do tří základních kategorií. Referenčním objektem je entita, která je prezentována jako existenčně ohrožená (ve smyslu přežití – *survival*, srov. Wæver, 1995). Tím, kdo vytváří samotný proces sekuritizace je tzv. aktér sekuritizace, který o nějakém referenčním objektu prohlašuje, že je něčím existenčně ohrožený. Třetím aktérem je aktér funkcionální, který může působit na poli bezpečnosti v určité oblasti, ale není ani referenčním objektem ani aktérem sekuritizace, ale svým postavením může ovlivňovat důležitá rozhodnutí nebo z těchto rozhodnutí těžit (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005: 48). Konkrétním příkladem existenční hrozby pro určitý stát se může stát například separatistická organizace, která požaduje odtržení části území od daného státu a tím ohrožuje jeho unitárnost a suverenitu.¹⁴ Příkladem budiž například baskická separatistická organizace ETA.¹⁵ V tomto případě je referenčním objektem samotné Španělsko a různí aktéři sekuritizace, například členové španělské vlády mohou (a také to tak často dělají) rámovat tuto organizaci jako existenční hrozbu pro suverenitu Španělska. Funkcionálním aktérem pak mohou být například kulturní

---

¹⁴ Pro bližší informace o podobných organizacích i o tom, jakým způsobem je na tyto organizace reagováno například (Tilly, 2006; Souleimanov a kol., 2006; Daňková, 2006; Strmiska, 2000; 2001; Schmitt, [1963] 2008; Ibaněz, 2009).

¹⁵ ETA – Euskadi Ta Askatasuna – bývá nejčastěji překládáno jako „Baskicko a jeho svoboda.“

spolky a nadace, které v Baskicku působí, a které těží nejen z teroristických, ale i politických akcí ETA, kterými se tato organizace snaží poukázat na určité problematické body ve vztazích Baskicka a zbytkového Španělska, a díky nimž proudí do této oblasti poměrně velké finanční částky, kterých tyto spolky dále využívají (srov. Ibaněz, 2009).

V kontextu podobných hrozeb považuji za důležité zdůraznit právě onen existenciální aspekt sekuritizované hrozby. Tento aspekt rezonuje v teorii sekuritizace zejména díky odkazu německého právního teoretika Carla Schmitta, který kromě jiného rozpracoval dva klíčové právně-politické pojmy – „*pojmem politična*“ a „*výjimečný stav*“ (srov. Williams, 2003: 515-521; Taureck, 2006). Dělo se tak zejména v období kritických let Výmarské republiky, které byly symbolizovány: „prohlubující se krizí, rostoucím počtem nezaměstnaných, pouličními boji komunistů s antikomunisty, nerozhodnými volbami a nekonečnou vládní krizí“ (Davies, 2000: 980). V tomto kontextu je nutné vnímat Schmittovu konceptualizaci těchto pojmů. Koncept výjimečného stavu čerpá z prostředí a atmosféry Výmarské republiky, díky kterým Schmitt definoval výjimečný stav jako „Pořádek na úkor zákona. Jako právní ekvivalent zázraku, Boží intervence porušující přírodní zákony a potvrzující jeho existenci a moc“ (Schmitt, cit. dle Lupták, 2011: 34). V tomto aspektu božího zásahu se tak realizuje pozice tzv. suveréna, který je definován právě tím, že on jediný může rozhodovat o výjimce (Schmitt, cit. dle Lupták, 2011: 34). Toto pojetí suverenity pak otevírá cestu právě k procesu sekuritizace, s jejíž pomocí dochází k vyjmutí sekuritizovaných témat z klasického politického procesu, kdy rozhodnutí může být například podmiňováno například celospolečenskou debatou a následně hlasováním, a jeho umístěním mezi výjimky, které podobným procesem schvalování procházet nemusejí.

Co se týče povahy pojmu *politična*, tak ta podle Schmitta nemůže být nalezena v pojmu samotném, ale právě v tom, jak je na dané motivy poukazováno. Schmitt

poukazuje na jednoznačnou spjatost dvou základních kategorií politična se státem a politikou, přičemž tyto základní kategorie vymezuje na dichotomickém rozlišení *přítel – nepřítel* (Schmitt, 2007 [1932]: 26, kurzíva původní). „Smyslem rozlišení přítele a nepřítele je označit nejzazší stupeň intenzity jejich vzájemného spojení nebo oddělení, asociace nebo disociace“ (Schmitt, 2007 [1932]: 27, srov. Williams, 2003: 516). Toto nám umožňuje pochopit politický rozměr sekuritizace, protože to jak Schmitt nahlíží na proces utváření asociace a disociace na škále mezi přítelem a nepřítelem nám pomáhá pochopit vztah mezi politizací a depolitizací, respektive sekuritizací a desekuritizací jakožto krajními variantami na škále, již si vymezili autoři kodaňské školy. Pro proces sekuritizace to pak znamená, že ve společnosti dochází k vytváření dichotomie ve vztahu k danému tématu, protože „prezentace [takového] konfliktu se musí opírat o logiku každodenních sociálních praktik, která je zakotvena v přirozeném jazyce, jinak řečeno, o praktické [každodenní] uvažování členů“ (Nekvapil – Leudar, 2006: 354, srov. s Eriksen, 2007: 52; Kavková, 2008).

„Z pohledu teorie jazyka by proces sekuritizace spadal do kategorie[performativních] řečových aktů, jehož význam však nespočívá v tom, že označuje nějakou „skutečnější“ událost. Již sama diskursivní výpověď je tímto aktem. Něco se děje díky tomu, že někdo něco řekne (dalšími příklady jsou sázení na výhru, dávání slibů, pojmenování nové lodě atd.“ (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005: 37, srov. Austin [1962] 2004: 16-17). Zde se znovu oklikou dostáváme k Carlu Schmittovi a způsobu jeho vymezování kategorií přítele a nepřátel. Tím, že o něčem vypovím ve smyslu těchto kategorií, tato dichotomie ve skutečnosti vzniká. Je to podobné příkladu pojmenování lodi, kdy slovy: „Pojmenovávám tě...“ neoznamuji nic o této lodi, ale konkrétním performativním řečovým aktem jsem něco udělal (Austin [1962] 2004: 16-17). V tomto případě pojmenoval loď. V případě sekuritizace dochází k označení referenčního objektu, který je v existenčním smyslu ohrožován určitou entitou a tím vzniká proces sekuritizace.

Nutno podotknout, že takovýto performativní řečový akt ještě neznamena završení celého procesu sekuritizace. Jedná se pouze o sekuritizační pohyb – „existenční hrozba musí být argumentačně obhájena a musí být natolik všeobecně přijímána, aby na jejím základě bylo možné legitimizovat mimořádná opatření či jiné kroky, jež by nemohly nastat, kdyby se neargumentovalo existenčními hrozbami nevyhnutelností, či zlomovými body, z nichž není návratu“ (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005: 36). Tím, co rozhoduje o úspěšnosti či neúspěšnosti dané sekuritizace jsou vedle všeobecného souhlasu i gramatická pravidla performativních řečových aktů. Tato pravidla jsou dvojího druhu – vnitřní a vnější. Vnitřní mají lingvisticko-gramatický charakter. Vnější se vztahují ke kontextu a sociálnímu postavení promlouvajících (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005: 44-45, srov. Austin [1962] 2004: 22-33).

Mezi ně patří tyto Austinem definované podmínky (Austin [1962] 2004: 24-25):

- Musí existovat všeobecně přijatá konvenční procedura, která zahrnuje vyslovení určitých slov, určitými osobami a za určitých okolností – svatební obřad, pojmenování lodi, atd.
- osoby, které se této ceremonie účastní, musejí být odpovídající této proceduře – svatebčané, ženich a nevěsta, oddávající, svědkové – údržbář, opravující topení v budově nemůže oddávat ženicha s nevěstou.
- procedura musí být vykonána správně a úplně všemi osobami, které se na ní podílet mají
- účastníci musejí mít v úmyslu se podle této procedury nadále chovat
- musejí se tak opravdu chovat.

Nutno podotknout, že sám Austin nepovažoval, v době, kdy na tomto tématu pracoval, tento výčet za úplný. Pro úspěšnou sekuritizaci je ale důležité dodržet pravidla jak vnitřní, tak i vnější. „V externím aspektu řečového aktu můžeme vysledovat dvě hlavní podmínky. Jednou z nich je sociální kapitál subjektu sekuritizace. Musí se nacházet v postavení, jež mu dodává společenskou autoritu, ovšem toto postavení bychom neměli ztotožňovat s autoritou oficiální. Druhá se týká hrozby samé. „Konstrukce“ bezpečnostní hrozby má větší naději na úspěch, pokud se lze odvolat na určité situace či záležitosti, jež jsou všeobecně považovány za hrozby“ (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005: 44). Toto neznamená, že by například již zmíněný opravář topení nemohl úspěšně sekuritizovat například téma čistoty pitné vody ve městě, ale daleko větší předpoklady k úspěchu bude mít například kandidát v komunálních volbách či například starosta tohoto města. Nejedná se tedy o jakési návody k úspěchu, ale spíše o tzv. „usnadňující podmínky“ sekuritizace.

„Nejdůležitější vnitřní podmínka řečového aktu spočívá v dodržení bezpečnostní formy čili „gramatiky bezpečnosti“ a v konstrukci takové narativní osnovy, která zahrnuje existenční hrozbu, zlomový (nevratný) bod, a možnou cestu ke zvládnutí hrozby“ (Buzan – Wæver – de Wilde, 2005: 45). Na rozdíl od vnějších jsou tyto podmínky pro úspěch sekuritizace klíčové. Lze se jim totiž jen velice těžko protivit a přitom doufat v úspěch vlastní sekuritizační snahy.

3.2 Bezpečnostní pole

Jak jsem již zmínil v úvodu této kapitoly, sekuritizaci vnímám jako jeden z produktů symbolických i reálných bojů uvnitř bezpečnostního pole, jako proces vytvářející základní rámec pro každodenní praxi a zároveň legitimizaci těchto institucí. Sekuritizace určitých témat totiž napomáhá k vyjednávání postavení jednotlivých aktérů a jeho legitimizaci uvnitř i navenek těchto institucí. Způsob, jakým zachytit tento proces nabízejí teoretické koncepty francouzského etnologa a sociologa Pierra Bourdieu. Pro analýzu bezpečnostního pole jsou klíčové jeho koncepty sociálního pole a prostoru, habitu, doxy a kapitálu. To, co pak napomáhá propojovat oblast kritických bezpečnostních studií a teorií Pierra Bourdiea je již zmiňovaná Pařížská škola. Abych však mohl lépe nastínit východiska, která z propojení těchto dvou prvků vyplývají, a jaké důsledky to má pro mou práci, považuji za důležité nejdříve vyjasnit tyto Bourdieovy koncepty.

Význam pojmů sociální prostor a sociální pole, je dán Bourdieuovou snahou odlišit je od čistě teoretických i když logicky vytvořených sociologických konceptů jakými jsou například třídy, které mají, dle jeho názoru, pro účely společenské analýzy spíše redukující charakter (Bourdieu, 1998: 22, 37-40; srov. Giddens, 1999: 401). Sociální prostor oproti tomu představuje jakýsi sociální makrosvět vytvořený z řady různých sociálních polí (bezpečnostní, byrokratické, umělecké, mocenské, akademické, atd.), jejichž akumulací vzniká moderní stát v hranicích, které dnes známe – tedy stát jako lidská pospolitost, která si na určitém území s úspěchem nárokuje monopol na legitimní *fyzické* i *symbolické* násilí (Weber, 2009: 244; Bourdieu, 1998: 37-40, kurzíva autora, srov. Althusser, 2006: 86-111; Sørensen, 2005). Pole je tak možné vnímat jako „specifický, strukturovaný, sociální kontext, v jehož rámci jednají [jednotliví]aktéři“ (Drulák, 2007: 70; srov. Drulák, 2009: 52-59). Jako jakési malé mikrosvěty, prostory

objektivních vztahů mezi pozicemi aktérů, které determinují jejich snahy o nabytí kapitálu a možnosti jeho následné distribuce uvnitř této struktury (Bourdieu – Wacquant, 1992: 97, kurzíva autora). „Každé z polí charakterizuje obsahově odlišné soupeření – o administrativní kontrolu nad společností (v politickém poli), o kontrolu poznání ve společnosti (ve vědeckém poli) či o kontrolu a uspokojování estetických potřeb společnosti (v uměleckém poli). Tuto obsahovost zachycuje [...] doxa, která charakterizuje specifika každého pole“ (Drulák, 2009: 54). Pojem doxa představuje jeden z konstitutivních prvků každého sociálního pole. Jedná se o jakýsi všeobecně sdílené předpoklady o charakteru, smyslu, a vůbec existenci těchto polí (Bourdieu, 1998: 96). „Patří mezi ně základní schémata jednání, sdílená metodologická pravidla a dichotomie, které umožňují sebedefinice členů [...]. Přijetí těchto předpokladů je podmínkou členství v poli a pouze jejich přijetím se aktér stává aktérem“ (Drulák, 2009: 53).

Principem, který definuje dynamiku jednotlivých polí, je kapitál, který „*existuje a je vytvářeno jedině ve vztahu k poli*“¹⁶ (Bourdieu – Wacquant, 1992: 101, kurzíva původní). Jednotlivé druhy kapitálu se tak v rámci každého pole liší. Nejlépe to ukazuje již jednou zmiňovaná geneze státu pomocí akumulace různých druhů sociálních polí, kdy stát se stal „vyústěním procesu koncentrace různých druhů kapitálu, kapitálu fyzické síly či nástrojů nátlaku (armáda, policie), kapitálu ekonomického, kapitálu kulturního či spíše informačního, kapitálu symbolického. Tato koncentrace jako taková vede k tomu, že se stát stává držitelem určitého druhu meta-kapitálu, který mu dává moc nad kapitály ostatními a jejich držiteli. Tento [...] kapitál, který státu umožňuje vládnout nad různými poli a různými jednotlivými kapitály [...] se vynořuje právě jako důsledek koncentrace různých druhů kapitálu (což jde ruku v ruce se vznikem jim odpovídajících polí). Z toho plyne, že společně s tím, jak vzniká stát, vzniká *pole moci* ve smyslu herního prostoru, v němž držitelé kapitálu (různého

---

¹⁶ „A capital does not exist and fiction except in relation to a field.“

druhu) bojují hlavně o moc nad státem, tj. o kapitál státní, poskytující moc nad oněmi ostatními různými kapitály a jejich předáváním (zvláště prostřednictvím školy)“ (Bourdieu, 1998: 75).

„Symbolickým kapitálem je majetek (kapitál jakéhokoliv druhu – fyzický, ekonomický, kulturní nebo sociální), který je nazírán sociálními aktéry, jejichž kategorie vnímání jim umožní tento majetek poznat, uznat a ocenit“¹⁷ (Bourdieu, 1994: 8). Příkladem takového symbolického kapitálu může být například v rámci akademického pole kapitál intelektuální. Ten není spojen s žádnou akademickou funkcí (v tom případě se podle Bourdieho jedná o kapitál akademický), ale je výrazem akademického uznání, kterého se jeho nositeli v rámci akademického pole dostává (Drulák, 2007: 71). Oproti symbolickému kapitálu tak stojí kapitály objektivně dané v rámci jednotlivých polí – postavením či hodnotám v rámci daných institucí v poli byrokratickém, akademickém, politickém, bezpečnostním a dalších, materiálními statky v poli ekonomickém atd. „Každé pole si vytváří specifické formy kapitálu, nicméně kapitál ekonomický a politický platí ve všech. Všechna polí se dotýká působení státu (politický kapitál) a trhu (ekonomický kapitál). Ekonomika a politika svým významem vytvářejí zvláštní typ polí, která procházejí napříč ostatními“ (Drulák, 2009: 54). Z toho vyplývá, že jakýkoliv „kapitál [...] je jednak zbraní, a jednak tím, o co se hraje“¹⁸ (Bourdieu – Wacquant, 1992: 98).

Aby byla tato herně-analytická metafora kompletní, zbývá se ještě podívat na pojem habitus. Zatímco herní (sociální) pole, v němž se aktéři pohybují, je dáno objektivními skutečnostmi, pojem habitu představuje jakési internalizování struktur v subjektivním slova smyslu. „Jde o jakési neuvědomělé dispozice sociálního jednání jednotlivce, které jsou výsledkem jeho socializace do určitého prostředí“ (Drulák, 2007: 72). Tyto

---

¹⁷ „Symbolic capital is any property (any form of capital whether physical, economic, cultural or social) when it is perceived by social agents endowed with categories of perception which cause them to know it and to recognize it, to give it value.“

¹⁸ „[...] capital is [...] both as a weapon and as a stake of struggle...“

dispozice, společně s přijetím doxických předpokladů pole, umožňují aktérům odlišovat, to co se nachází v jeho rámci a co již mimo něj, čímž se mu otevře prostor pro rozlišování jednotlivých polí a aktivní participaci v jejich rámci. „K tomu, co se zvnějšku jeví jako samoučelná hra, začne aktér přistupovat se smrtelnou vážností účastníka, kterému jde o všechno“ (Drulák, 2007: 72). Habitus se osvojuje v procesu habitualizace, v jehož průběhu si aktér osvojuje již zmíněné dispozice, které svým chováním napomáhá dále reprodukovat. „Habitus je tak historií přeměněnou ve zvyk [...] skrze pojmání objektivního a subjektivního, které determinují to, co se cítíme spontánně schopní udělat a tím, co od nás vyžadují naše sociální podmínky, moc tak zachovává sama sebe“¹⁹ (Eagleton, 2007: 156).

Podstatou každé takové analýzy jsou tři základní momenty (Bourdieu – Wacquant, 1992: 104-105). Tím prvním je lokalizovat konkrétní pole ve vztahu k poli moci. Je-li jím plně pohlceno jako v případě politického pole nebo, jestli se snaží být víceméně autonomní jako například pole akademické. Zadruhé je nutné analyzovat objektivní strukturu vztahů mezi aktéry a institucemi. Vztahy objektivní nadřazenosti a podřízenosti, objektivní formy kapitálu, kterými jednotliví aktéři disponují, a o něž se hraje. A zatřetí je důležité analyzovat samotný habitus těchto aktérů, tedy jejich internalizaci těchto struktur a jejich praktické kroky a strategie, které volí v rámci sociálních polí. A právě o tuto analýzu alespoň některých prvků se budu pokoušet v následující kapitole.

---

¹⁹ „Habitus is thus ‘history turned into nature’, and for Bourdieu it is through this matching of the subjective and the objective, that we feel spontaneously disposed to do and what our social conditions demand of us, that power secures itself.“

3. 3 Pařížská škola

Ještě předtím bych však rád jen lehce „přemostil“ teorii sekuritizace a Bourdieho koncept sociálních polí. Tímto symbolickým mostem je právě již zmiňovaná Pařížská škola, jejíž nejznámější tváří je již zmiňovaný francouzský politolog Didier Bigo.

Jedním z hlavních aspektů, které tuto školu symbolizují, je větší důraz na to, co aktéři dělají, než na to, co říkají. V tomto se výrazným způsobem odlišují od Kodaňské školy, u které je klíčovým prvkem již zmiňovaná diskursivní praxe aktérů (Wæver, 2004: 10). „Bigo vyčítá nízkou užitočnosť chápaniu sekuritizácie ako diskurznej praktiky, ktorá umožňuje „zvýnimočňovanie“ vecí, pretože toto chápanie do značnej miery koliduje s každodenným, *habituálnym* rozmerom bezpečnosti ako formy praxe, s banálnymi rutinami, triviálnymi záujmami, snahou o legitimizáciu existencie súperiacich organizačných zložiek a mikromocenskými bojmi (predovšetkým) v rámci byrokracií predstavujúcich najväčšie zhluky producentov bezpečnosti“ (Lupták, 2011: 56-57, kurzíva autora, srov. Wæver, 2004). To je podľa Didiera Biga dáno zejména tým, že to, čo *je* bezpečnosť bolo definované obory jako jsou mezinárodní vztahy nebo strategická studia, kdy témata přežití nebo války odsunula do pozadí témata pocitu bezpečí, strachu z chudoby nebo nemoci (Bigo, 2008: 1, kurzíva autora). „Bazírovanie na výnimočnosti teda v oboch doteraz spomenutých významoch oddeľuje sekuritizáciu od každodennosti, od banálneho, obyčajného, praktického života producentov bezpečnosti, ako aj od štruktúr organizujúcich túto každodennosť. Zanedbávané sú aj klasifikačné a stratifikačné funkcie, ktoré produkcia hrozieb a ohrozených vo vzťahu k radovým členom spoločnosti plní, a spôsoby, ktorými sa tieto funkcie realizujú“ (Lupták, 2011: 57-58).

Pro výzkumníka se tak otevírá naprosto odlišné pole pro analýzu, než kdyby jen analyzoval sekuritizační kroky jednotlivých odborů policie, zpravodajských služeb a

vládních úřadů. Zároveň však tento přístup k bezpečnostnímu poli klade na výzkumníka výrazně vyšší nároky, z nichž některé jsem zmiňoval v předchozí kapitole. K nim se však přidávají další v podobě jen obtížně rozšifrovatelné sítě aktérů a jejich mnohdy nejasných vztahů – formálních i neformálních.

Bigo v návaznosti na koncept sociálního pole definuje bezpečnostní pole jako „field of professionals of the management of unease“²⁰(Bigo – Tsoukala, 2008: 2). Z Bigova pohledu toto chápání pole bezpečnosti dokáže vysvětlit formování policejních sítí na globální úrovni (Eurojust, Interpol, apod.), transformaci úkolů armády, která se v současné chvíli podílí nejen na bojových operacích, ale mimo jiné vykonává funkce v rámci postkonfliktní rekonstrukce, výcviku vojenských a policejních složek, a další nebojové funkce (Bigo, 2008: 10). Zároveň toto pojetí umožňuje lépe propojovat hrozby s různými typy bezpečnostních profesionálů, kteří se s ní mají vypořádat (Bigo, 2008: 11-12). Tedy je-li jedním z průvodních jevů terorismu praní špinavých peněz, nelegální migrace, pašování drog, zbraní, potenciálně proliferace zbraní hromadného ničení, spolupráce s organizovaným zločinem apod., je velmi pravděpodobné, že se jím bude zabývat poměrně značné množství pracovníků různých bezpečnostních složek, ale i dalších aktérů mimo ně. V tomto hypotetickém případě se bavíme o cizinecké policii, kriminální policii, zpravodajských službách, vojenských i civilních, útvary zabývajícími se ekonomickou kriminalitou, organizovaným zločinem. Mimo to je však možné do tohoto výčtu přibrat i pracovníky úřadů, které jsou obdobné českému Státnímu úřadu pro jadernou bezpečnost, pracovníky lokálních zastupitelstev, kteří mají na starosti civilní obranu, novináře, soukromé bezpečnostní agentury, nevládní organizace, které se zabývají nelegální migrací a mnoho a mnoho dalších. Z hlediska bezpečnostního pole je důležité, že bezpečnostní profesionálové mají v rámci něj výrazně dominantní pozici. Mohou například poukazováním na utajené skutečnosti vylučovat alternativní diskurzy. Proces vylučování je jeden

---

²⁰ Vzhledem k obtížnosti smysluplného překladu této definice jsem se rozhodl využívat kategorii „management of unease“ v jejím anglickém znění.

z hlavních aspektů, který napomáhá udržet od sebe akademické a bezpečnostní pole. Z toho plyne i určitá zoufalost části akademické obce, že i přes všemožné snahy jsou jejich argumenty v rámci celospolečenských debat jen málokdy slyšet. A když už se tak stane, tak jen opravdu málokdy jsou vzaty v potaz. Tito bezpečnostní profesionálové ve skutečnosti drží v rukou informační monopol, díky kterému mohou prakticky určovat pravidla hry. (Bigo, 2008: 14). Zároveň toto chápání bezpečnostního pole napomáhá překlenout rozdíly mezi národní a mezinárodní bezpečností, kdy se bezpečnostní profesionálové díky sítím, které se jim podařilo vytvořit, poměrně zajímavým způsobem adaptovali na hrozby, které v posledních letech nabraly spíše transhraniční nebo dokonce globální charakter.

4. kapitola

„A nezapomínejte, prosím, že jsme ilegální. Jak moc ilegální, to přesně nevím, nejsem právník jako mnoho našich vznešených kolegů. Ale podle toho, co mi řekli, si nemůžeme ani utřít prdel bez písemného povolení od Nejvyššího soudu, Svaté stolice, Společného řídicího výboru v Berlíně a naší milované spolkové policie, která o špionáži sice hovno ví, ale má všechny pravomoci, které se zpravodajským službám právem upírají, aby se z nás omylem nestalo gestapo.“

Günter Bachmann (le Carré, 2009: 58)

Než se vůbec pustím do hlubší analýzy, považuji za důležité ještě jednou nastínit to, co jsem již zmínil v úvodu. Co čtenáře v této kapitole čeká a co by naopak očekávat neměl. Předně by neměl očekávat rozsáhlou historickou exkurzi po vývoji zpravodajských služeb v Československu a následně v České republice. Časový horizont, na kterém se v rámci svého výzkumného záměru pohybuji, se týká období před i po roce 1989 a prakticky až do současnosti. Za toto období zpravodajské služby prošly rozsáhlou transformací a není v silách této kapitoly tak komplexní a rozsáhlé téma smysluplně pojmut.²¹ Stejně tak je nemožné uvádět čtenáře do prostředí zpravodajských služeb a jejich poměrně specifického slovníku a praxe.²² Samozřejmě, že v případě, kdy to bude užitečné, zejména z hlediska výkladu, bude daná událost zasazena do patřičného kontextu a stejně tak budou určitá specifika zpravodajské činnosti blíže vysvětlena.

V rámci analýzy změn, které se v bezpečnostním poli odehrály od roku 1989, považuji za nutné nejprve nastínit základní aspekty fungování bezpečnostních složek

---

²¹ K tomuto doporučuji již zmíněnou knihu Karla Zetochy (2009) „Zpravodajské služby v nové demokracii: Česká republika,“ ve které je tento vývoj zevrubně rozebrán.

²² K tomuto doporučuji zejména práce Petra Zemana a kol. (2002) a práce jeho samotného (Zeman, 2002; 2010).

v prostředí komunistického režimu a jejich postavení v rámci bezpečnostního pole. Od toho si slibuji, že mi to pomůže snáze vysvětlit některé ideové proudy, stejně jako odlišnost praxe nově nastupujících struktur. Tomuto bude věnována první část kapitoly. Druhá se již bude věnovat samotné transformaci a změnám v bezpečnostním poli po roce 1989 a jejich charakteru.

Konkrétní příklad, na který jsem se zaměřil, se týká událostí, které se v tehdy ještě československé zpravodajské komunitě odehrávaly před a v průběhu let 1989 až 1992, s výrazným přesahem do let dalších. Jedná se o události, které začínají ještě před 16. únorem 1990, kdy místo I. a II. hlavní správy²³ Sboru národní bezpečnosti Federálního ministerstva vnitra vznikly Zpravodajská služba FMV a Úřad pro ochranu ústavy a demokracie (ÚOÚD). Jak známo tato doba nepatří v našich dějinách zrovna k nejklidnějším a proto považuji za nutné z hlediska výkladu začít poněkud zeširoka. Ten se bude zpočátku orientovat na Federální ministerstvo vnitra, pod které, jak již bylo řečeno, obě správy Sboru národní bezpečnosti spadaly.

Vzhledem k tomu, že v té době na Federálním ministerstvu vnitra probíhalo několik procesů najednou, přičemž ne vždy se historikům, politologům a dalším, podařilo je zaznamenat, snažil jsem se, v zájmu důvěryhodnosti prezentovaných faktů, o co největší překrytí informací z různých zdrojů. To je důvod proč na následujících stranách najde čtenář poměrně velké množství odkazů a u některých informací i odkaz na respondenta, který tuto událost mohl potvrdit. V opačném případě je prezentován i jeho názor.

Mým cílem je zachytit specifika obou hlavních civilních částí zpravodajského systému – služby s vnitřní působností nebo také kontrarozvědné (dnešní BIS) a služby s vnější

---

²³ Jak poznamenává Karel Zetocha (2009), názvy jednotlivých částí a správ Sboru národní bezpečnosti se v průběhu času měnily a proto budu využívat toto základní dělení.

působností, tedy rozvědné (dnešní ÚZSI).²⁴ Třetí zpravodajská služba, Vojenské zpravodajství (dále jen VZ) bude zmíněno jen v části, která se bude zabírat charakteristikou bezpečnostního pole. Vývoj VZ od roku 1989 je výrazně odlišný od obou civilních zpravodajských služeb a i jeho vztah k poli politickému je postaven na poněkud odlišných základech.

---

²⁴ Oficiální názvy obou služeb prošly od roku 1989 několika změnami, které budou v textu reflektovány. Pro účely představení těchto dvou základních kategorií – rozvědné a kontrarozvědné jsem použil současné názvy.

4. 1 Bezpečnostní pole před rokem 1989²⁵

Jednou ze základních charakteristik bezpečnostního pole před rokem 1989 byl jeho represivní charakter.²⁶ Forma násilí a útlaku zaměřená dovnitř státu proti jeho občanům. Samotný represivní aparát měl tři základní pilíře – ozbrojené složky (armáda, lidové milice, Sbor národní bezpečnosti), legislativní aparát a justice – tyto tři pilíře vytvořily rámec pro efektivní činnost tohoto represivního aparátu (Frolík, 2005: 62; srov. Zeman, 2009). Ve své dílčí analýze se zaměřuji zejména na první pilíř, který tvořily hlavní instituce pohybující se v rámci bezpečnostního pole. Jádro těchto aktérů tvořila armáda²⁷, Sbor národní bezpečnosti, Lidové milice, sbory nápravné výchovy, prokuratury, sbory požární ochrany, specializované hospodářsko-správní hierarchie, které byly součástí armády i Sboru národní bezpečnosti (tedy složky resortního charakteru), mezi které se řadí specializované školství, zdravotnictví, soudní orgány apod. (Kabele – Hájek, 2008: 73) dále je nutné do výčtu zařadit ještě vojska ministerstva vnitra a útvary pohraniční stráže (Zetocha, 2009: 22-23, srov. Frolík, 2005: 62). Ve vztahu k mnou zkoumané části bezpečnostního pole, jsou klíčovými aktéry jednotky a útvary spadající pod Federální ministerstvo vnitra – útvary pohraniční stráže a vojska ministerstva vnitra, ale hlavně Sbor národní bezpečnosti.

Celkově byla bezpečnost záležitostí čistě federální – „[n]a národní ministerstva zbyla agenda zajišťování veřejného pořádku a místní bezpečnosti (bezpečnostní úsek),

---

²⁵ Názvy jednotlivých institucí, a charakter jejich činnosti se v průběhu trvání komunistického režimu samozřejmě výrazným způsobem měnily, popisovaný stav je tak uváděn v období těsně před koncem tohoto režimu.

²⁶ V případě tohoto pole je hned z několika důvodů pomyslnou dolní hranicí rok 1969. Rozsáhlé změny, kterými prošel bezpečnostní aparát, ho výrazným způsobem odlišily od podoby, kterou měl před rokem 1968. Jedná se o personální změny, kdy reformně smýšlející pracovníci byli nuceni odejít ze státních služeb, aby vytvořili poměrně specifickou skupinu, která našla uplatnění na poli bezpečnosti po roce 1989. Dalším výrazným zásahem do tohoto pole byla reorganizace Sboru národní bezpečnosti a zvýšený důraz na jeho kontrolu. V neposlední řadě bezpečnostní pole zasáhla federalizace Československa v roce 1969.

²⁷ O stavu Československé lidové armády v období před rokem 1989 například (Vacek, 2004).

správa vnitřních záležitostí stát, věci matriční, státního občanství, občanských průkazů, evidence obyvatelstva, státních symbolů České socialistické republiky, archivnictví, požární ochrany, až posléze i životní prostředí (civilní úsek)“ (Kabele – Hájek, 2008: 75). Z organizačního hlediska byla nad těmito ministerstvy Rada obrany státu a různé stranické orgány jako např. 13. oddělení státní administrativy na ÚV KSČ, nad nimiž stál už jen generální tajemník (Kabele – Hájek, 2008: 73). „Federální ministerstvo vnitra bylo ústředním orgánem státní správy pro oblast vnitřního pořádku a bezpečnosti“ (Kabele – Hájek, 2008: 78). Kromě úkolování, vytváření koncepcí mělo na starosti ještě řízení Státní bezpečnosti, Veřejné bezpečnosti i Vojsk ministerstva vnitra ve všech podstatných aspektech jejich fungování – tedy v otázkách personálních, finančních, materiálních, organizačních, sociálních a zdravotnických, sjednocovalo pravidla pro styky s dalšími orgány státní správy a zabezpečovalo rozvoj prostředků pro výkon jejich činnosti (Kabele – Hájek, 2008: 78).

Oficiální, zákonem daná funkce pohraniční stráže byla „zajistit pokojnou výstavbu socialismus v naší vlasti,“ k čemuž je potřeba „účinně chránit státní hranice před pronikáním všech nepřátel tábora pokroku a míru.“²⁸ Zejména měla být její činnost namířena proti „osobám, které na území republiky neoprávněně přešly nebo se po území republiky neoprávněně pokoušejí přejít státní hranice...“ V tomto jim dle výše citovaného Nařízení ministra národní bezpečnosti mělo být zabráněno i případným použitím služební zbraně. Nejvíce byly útvary pohraniční stráže dislokovány na společné hranici s tehdejší Spolkovou republikou Německo a Rakouskem (Frolík, 2005: 62).

---

²⁸ Konkrétně se jednalo o zákon č. 69/1951 „O ochraně státních hranic“ ze dne 11. července 1951 a Nařízení ministra národní bezpečnosti č. 70/1951 „o právu příslušníka pohraniční stráže použít zbraň“ ze dne 14. července 1951, dostupné na: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/zakon69-70-1951.pdf>, nahlíženo: 30. 1. 2012.

Další složkou byla Vojska ministerstva vnitra, která měla podobu samostatných pluků civilní obrany, a která byla připravena jako záloha represivního aparátu. Zároveň ji tvořily útvary hradní stráže a také zabezpečovací pluk Federálního ministerstva vnitra, který byl dislokován v Praze, a který měl na starosti zejména ostrahu klíčových vládních budov. Obě tyto jednotky, jak Pohraniční stráž, tak Vojska ministerstva vnitra byly podřízeny přímo federálnímu ministru vnitra a z valné většiny se sestávali z vojáků základní služby, jen důstojnický sbor tvořili vojáci z povolání (Frolík, 2005: 62).

Sbor národní bezpečnosti byl tvořen dvěma hlavními složkami – Veřejnou bezpečností (dále jen VB) a Státní bezpečností (StB), k nimž, jak poznamenává Jan Frolík (2005: 62), je nutné připočítat důležitou skupinu, která byla tvořena příslušníky Sboru národní bezpečnosti, kteří byli povoláni ke službě na Federálním ministerstvu vnitra. „Zejména od 70. let se stal přechod občanských zaměstnanců „do uniformy“ masovým jevem. Bylo to totiž finančně i materiálně výhodné. Tak došlo k tomu, že jsme se na ministerstvu setkávali se sekretářkami, písařkami a referenty v poddůstojnických, praporčických a dokonce i důstojnických hodnostech. Bylo možné mluvit o jakési „inflaci šarží.“ SNB prostě prorostl s ryze úřednickým aparátem ministerstva v jeden celek“ (Frolík, 2005: 62). V podobném stavu našel ministerstvo Jan Ruml, když tam v prvních měsících roku 1990 na žádost Václava Havla nastoupil jako náměstek. „Na ministerstvo vnitra jsem nastoupil příliš pozdě na to, abych se svými lidmi mohl zabránit ničení archivu Státní bezpečnosti (v prvních týdnech po revoluci zůstal tento resort bohužel bez nového ministra), nicméně dostatečně včas, abych zažil zbytky totalitní struktury komunistického represivního systému, v němž každá uklízečka měla nějakou hodnost příslušnice Sboru národní bezpečnosti“ (Ruml, 2005: 66). Tento trend nebyl způsoben záměrným plánem, ale spíše je možné ho označit za důkaz součást praktického výkonu byrokracie – byrokratické logiky. Pro každého jednotlivce, který pracoval na Federálním ministerstvu vnitra, byl vstup do

služebního poměru v rámci Sboru národní bezpečnosti otázkou materiálního i finančního zabezpečení, stejně jako garance služebního poměru (Zetocha, 2009: 23; srov. Frolík, 2005: 62-63). „Jistě, měli jsme jiné možnosti než v jiných zaměstnáních. Včetně toho, že jsme si mohli ze zahraničí obstarat věci, které se tady nedaly sehnat. Ale to jsem nepovažoval za podstatné. Platy jsme neměli nijak přehnaně vysoké. Je pravda, že jsme v zahraničí dostávali o 200-300 marek víc než kádroví diplomaté, to byl příplatek od ministerstva vnitra. Jenže jsme měli víc honění a rozhodně víc rizika“ (Pacner, 2002d: 648).

Veřejná bezpečnost jako součást Sboru národní bezpečnosti plnila roli klasického policejního sboru, včetně kriminální a pořádkové policie a její řízení bylo ve společné gesci národních ministerstev a Federálního ministerstva vnitra (Frolík, 2005: 62-63; Kabele – Hájek, 2008: 77). Její funkční rozdělení probíhalo na klasickém rozdělení, typickém i pro stranické orgány – ústřední rovina – krajská rovina – okresní rovina (Kabele – Hájek, 2008: 77). Pro tuto práci je však nejdůležitější druhá část Sboru národní bezpečnosti a to je Státní bezpečnost.

Předně je potřeba říci, že i přes všechny přívlastky, které z ní udělaly démonickou organizaci, byla „pouhým“ nástrojem komunistické strany (Zetocha, 2009: 25, srov. Bašta, 1993: 38-58; srov. Schneider, 2008). Státní bezpečnost nikdy nedospěla k resortní samostatnosti, tak jak se to podařilo například KGB²⁹ v Sovětském svazu nebo Securitate v Rumunsku (Frolík, 2005: 62). Státní bezpečnost byla, stejně jako její protějšky v komunistických režimech východní Evropy, spíše „strašákem než „*mečem a štítem strany*“ (Williams – Deletant, 2001: 32, kurzíva původní). Její identita jako politické policie (pokud ponecháme stranou její rozvědné části) byla potvrzena během listopadových událostí 1989, kdy Státní bezpečnost neměla prostředky k tomu, aby nějakým výraznějším způsobem zabránila vývoji tehdejších událostí (srov. Zetocha, 2009: 26; Ash, 2009; Judt, 2008). Na druhou stranu oproti zpravodajským

---

²⁹ Zkratka označující (Комитет государственной безопасности – Výbor státní bezpečnosti).

službám v demokratických státech měla ohromnou moc – například pravomoc zatýkat a vyšetřovat podezřelé, bez omezení mohla nasazovat odposlechy a sledování. To bylo dáno zejména tím, že její pravomoci nebyly upravovány zákonem, ale interními rozkazy a vnitřními předpisy ministra vnitra nebo jeho náměstka – čímž došlo k situaci, kdy zákonodárny sbor neměl na výkon a pravomoci Státní bezpečnosti prakticky žádný vliv (Zetocha, 2009: 24).

Během existence Státní bezpečnosti byla její struktura poměrně výrazně měněna, často kvůli sporům, které mezi sebou vedla její jednotlivá oddělení, v naději, že tyto tenze zmizí (Williams – Deletant, 2001: 30). Z tohoto důvodu je obtížné rekonstruovat její strukturu, a proto budu vycházet z dělení, které načrtli někteří autoři přede mnou. To probíhalo na úrovni federálních útvarů ministerstva vnitra a jednotek, k němu přidružených, případně jednotek samostatných, jako byly například jednotky pohraniční stráže apod. V roce 1988 došlo k poměrně výrazné reorganizaci útvarů, kdy došlo v případě II. správy (kontrarozvědky proti cizím zpravodajským službám), X. správy (správa kontrarozvědky pro ochranu státu před podvratnou činností), a XI. správy (správa pro kontrarozvědnou ochranu ekonomiky) Sboru národní bezpečnosti k jejich integraci v jednu Hlavní správu kontrarozvědky (také označovanou jako II. hlavní správa Sboru národní bezpečnosti). Výjimku v tomto tvořila III. správa, kterou představovala vojenská kontrarozvědky, která zůstala samostatnou součástí Sboru národní bezpečnosti. Samostatnou součástí také zůstala I. správa (také byla označována jako Hlavní správa rozvědky), což byla rozvědná správa Sboru národní bezpečnosti, jejímž úkolem bylo mimo jiné v zahraničí získávat informace rozličného charakteru. Tyto hlavní správy byly doplněny řadou dalších, jako například Správa hospodářského zabezpečení Federálního ministerstva vnitra, Zdravotnická správa, Správa stavební výroby, Správa vývoje automatizace, Správa spojení, Technická správa, které byly určeny zejména k technické, správní a výkonné podpoře správ hlavních (Zetocha, 2009; Frolík, 2005; Pacner, 2002d; Williams – Deletant, 2001,

Kabele – Hájek, 2008). Od roku 1953 byla Státní bezpečnost, zejména díky vlivu sovětských bezpečnostních poradců, budována právě podle sovětského vzoru, který se vyznačoval linií štábní struktury vojenského typu s vysokou centralizací (Pacner, 2002c, 2002d).

Jak bylo ve východním bloku obvyklé, připadalo také v tehdejší Československu přibližně 1200-1700 občanů na jednoho důstojníka Státní bezpečnosti. Konkrétní počty nejsou k dispozici, ale Williams s Deletantem uvažují, že asi 9000 důstojníků Státní bezpečnosti připadalo na přibližně 15 miliónů občanů Československa (Williams – Deletant, 2001: 32). Autoři Kabele s Hájkem odhadují, že počet zaměstnanců Národního i Federálního ministerstva vnitra činil včetně občanských pracovníků přibližně 50 000 pro rok 1989 (Kabele – Hájek, 2008: 78). „K 17. listopadu dosáhl početní stav Státní bezpečnosti okolo 13 000 lidí“ (*Merlin*). Velice zajímavým personálním aspektem, o kterém pojednává Jan Frolík (2005: 63-64), byla existence tzv. „rodinných klanů.“ Ta působila poněkud v protikladu k hierarchické struktuře, kdy „jak ministerstvo, tak i policejní sbor byly kromě oficiální hierarchické struktury také sice neformálně, ale velmi funkčně organizovány i podle rodinných klanů. Zhruba od poloviny 70. let začali do řad policejního sboru v souvislosti s jeho generační obměnou přicházet noví příslušníci. I podle oficiálních statistik asi pětinu z nich tvořili mladí muži, kteří pocházeli z rodin bývalých příslušníků. Po svatbě obvykle našla „práci na vnitru“ i jejich manželka. Po případném rozvodu (rozvodovost byla v socialistickém Československu asi třetinová) a novém sňatku (obvykle rovněž s rozvedenou kolegyní „z vnitru“) se začala vytvářet síť rodinných vazeb: bývalá manželka a její nový manžel (rovněž „z vnitru“), nová manželka a její příbuzní, bývalého manžela nevyjímaje. Tyto rodinné klany dokázaly obsadit celou řadu nenápadných, ale zato z hlediska přístupu k informacím velmi cenných pozic“ (Frolík, 2005: 63-64).

Aby se člověk mohl před rokem 1989 stát aktérem na poli bezpečnosti, v našem případě příslušníkem Sboru národní bezpečnosti, musel splňovat několik předpokladů. Jak poznamenávají Kabele s Hájkem (2008: 76) „[u] uchazeče se předpokládala oddanost socialistickému zřízení, bezúhonnost, tělesná a duševní zdatnost a příslušné vzdělání. Požadavky na oddanost socialistickému zřízení a bezúhonnost se uplatňovaly i u blízkých příbuzných uchazeče. Ve vztahu k těmto osobám byly „závadami“ (orig. termín), pro které nemohl být uchazeč přijat do služebního poměru příslušníka SNB nebo vojáka z povolání vojsk MV ČSR, zejména: trestná činnost, emigrace a vystěhovalectví, osobní a jiný styk s cizinou a cizinci (z nesocialistických států), styky (nikoli náhodné) s kriminálně závadnými osobami a osobami nepřátelskými socialistickému společenskému zřízení anebo ztráta členství v KSČ.“

Zajímavý vhled na práci pracovníků Státní bezpečnosti poskytli někteří její bývalí důstojníci v rozhovorech s historikem Karlem Pacnerem. „Většina lidí šla k rozvědce kvůli nějakým ideálům nebo naivně kvůli dobrodružství [...] jenže velké myšlenky časem vyprchaly. Zbyla rutina a vědomí, že pracujeme pro svou vládu. Možná dvě třetiny z nás jsme to brali jako profesi. Bylo nám jedno, jestli sloužíme Štrougalovi nebo Jakešovi. Všichni jsme ovšem bojovali za socialismus, o něčem jiném jsme neuměli uvažovat. Později jsme začali přemýšlet o tom, jestli by se systém dal reformovat – něco jiného jsme si nedokázali představit“ (Pacner, 2002d: 648).

4.2 Bezpečnostní pole po roce 1989

Ministr vnitra ve druhé vládě Mariána Čalfy, v níž už byli i představitelé Občanského fóra (dále jen OF), a která vznikla 10. prosince roku 1989, chyběl (Pacner, 2002d: 652, srov. Zetocha, 2009: 31). Federální ministerstvo vnitra bylo vnímáno jako velice citlivá záležitost, jak už to v podobných případech změn režimu bývá. Občanské fórum trpělo nedostatkem kvalifikovaných lidí zejména v ekonomické a bezpečnostní oblasti. A tak zatímco se v oblasti ekonomické podařilo „zalepit“ tuto mezeru lidmi z prostředí Prognostického ústavu Československé akademie věd, jako byli Valtr Komárek nebo Václav Klaus, v oblasti bezpečnostní nikdo takový nebyl (Zetocha, 2009: 29; srov. Zeman, 2005: 69-70). To vytvořilo základ velice zajímavé personální anomálie, o které budu pojednávat dále, a která tvoří jedno z ústředních témat mé analýzy. Tuto anomálii v rámci celého bezpečnostního pole vytvořil proces příchodu dvou skupin budoucích pracovníků – v té chvíli již téměř bývalí disidenti, často chartisté, kteří se s praxí Státní bezpečnosti potýkali spíše z její odvrácené strany. Druhou skupinu tvořili bývalí, často reformní, komunisté, kteří byli nuceni po roce 1968 nuceni z bezpečnostního aparátu odejít, a kteří byli povětšinou sdruženi v Sdružení vojenská obroda, která byla součástí Občanského fóra (Zetocha, 2009: 30, 33). O nich se v tehdejší terminologii začalo mluvit jako o tzv. „reaktivovaných.“ V souvislosti s těmito personálními pohyby je nutné zmínit i postavení a (ne)odchody tehdejších zaměstnanců SNB, kteří v tomto procesu hráli také velmi podstatnou roli. Tyto příchody a odchody vytvořili jeden z hlavních transformačních procesů v rámci bezpečnostního pole po roce 1989, kdy tito aktéři poměrně brzy po svém vstupu do této arény pochytily její pravidla (proces habitualizace) a začali mezi sebou soupeřit o konkrétní formy kapitálu.

Než byl 30. prosince 1989 jmenován ministrem FMV Richard Sacher, bylo ministerstvo oficiálně „řízeno“ tehdejšími místopředsedy vlády Jánem Čarnogurským a Valtrem Komárkem společně s premiérem Čalfou. Řízeno je v uvozovkách zejména proto, že jak poznamenává Karel Zetocha: „Oba designovaní místopředsedové byli příliš vytíženi dalšími klíčovými politickými otázkami spojenými se vznikem nového politického režimu, než aby mohli řídit byrokratický kolos vnitra“ (Zetocha, 2009: 31). Ján Čarnogurský se ostatně vrátil z vězení tři týdny před svým jmenováním (Williams – Deletant, 2001: 56). „Pro přímý dohled nad ministerstvem byl sice jmenován vládní zmocněnec JUDr. Ivan Průša, v praxi však byl rozsáhlý československý bezpečnostní aparát a s ním spojené formy symbolického, informačního, ekonomického i fyzického kapitálu stále v rukou staré garnitury, počínaje náměstky ministra vnitra a veliteli (náčelníky) podřízených útvarů konče (Suk, 2003: 356-357). Do situace se snažila zasáhnout také Bezpečnostní komise OF, která v polovině prosince 1989 požadovala řízení ministerstva prostřednictvím speciální odborné komise. I tato iniciativa neměla žádný podstatnější vliv“ (Merlin). Tím pádem došlo k situaci, že i přes určitou snahu neměla tehdejší opozice vliv na události, které se v rámci Státní bezpečnosti, ve dnech krátce po jmenování nové vlády, děly (srov. Suk, 2003: 356-357). Ukázalo se, že pouze tlak ze strany regionálních organizací Občanského fóra jakožto strategie k získání kontroly nad výše zmíněnou formou kapitálu nebyl dostatečný. Výrazným způsobem k tomuto přispěl až tlak veřejných protestů, které volaly po rozpuštění Státní bezpečnosti.

Předně, a to se ukázalo jako klíčové, se důstojníkům Státní bezpečnosti, pod velení generála Lorence podařilo skartovat tisíce těch nejdůležitějších tzv. „živých“ svazků, které se týkaly probíhajících operací a konkrétních agentů (Zetocha, 2009: 31-32; Pacner, 2002d; Ruml, 2005). Skartace jako forma kontroly informačního kapitálu se ukázala být jednou z klíčových strategií, které výrazně ovlivnily další přístup k tomuto druhu kapitálu. Toto prodlení vyvolaly spory, o to, kdo by měl do křesla ministra

vnitru usednout. Zde se projevila jistá rivalita mezi jednotlivými skupinami, které byly součástí Občanského fóra. Zatímco jedna jeho část, zejména skupina kolem již zmiňovaného hnutí Obroda prosazovala chartistu a bývalého pracovníka analytického odboru I. správy, Jaroslava Procházku, druhá skupina, jejímž symbolem byl Václav Havel, prosazovala lidoveckého poslance Richarda Sachera (Pacner, 2002d: 652-653). Richard Sacher se stal zajímavým symbolem stavu, v jakém se tehdejší proces přechodu nacházel. Jiří Suk v rozhovorech s předními představiteli Občanského fóra Petrem Pithartem a Jiřím Křížanem³⁰ zachytil pohnutky tehdejších aktérů. „Havel považoval ústředního tajemníka obrozené lidové strany za „bezdělného chlápka, mladého a dynamického politika...“ Zdálo se „báječné, že policajtům a agentům StB bude šéfem chlap, který je katolík, byla to hrozná sranda“ (Suk, 2003: 356). Jako čerstvý prezident pak Václav Havel intervenoval u premiéra Čalfy a Richarda Sachera prosadil (Suk, 2003: 356; Zetocha, 2009: 25-35). Tyto obtíže zmiňují zejména proto, abych poukázal na určité formy kapitálu, o které se v té době hrálo, ale i na určité aktéry, kteří měli možnosti ovlivňovat určitá klíčová rozhodnutí. Napojení Richarda Sachera na skupinu lidí kolem prezidenta Havla přineslo i další prvek, kdy jakožto ministr informoval o důležitých událostech na ministerstvu vnitra především prezidenta Havla, jeho poradce pro otázky bezpečnosti a jinak také výborného scénáristu, Jiřího Křížana, a ve výrazně nižší míře teprve premiéra Čalfu (Suk, 2003: 357).

Výraznou, byť v počátku značně omezenou, roli v celém procesu přebírání moci nad Federálním ministerstvem vnitra a demontáží Státní bezpečnosti měla již zmiňovaná Bezpečnostní komise Koordinačního centra Občanského fóra (KC OF). V ní pracovali i bývalí příslušníci Sboru národní bezpečnosti, často Státní bezpečnosti, kteří si zachovali určitý, byť po dvaceti letech nezbytně omezený, přehled o tom, jak tato organizace funguje. Zároveň si uvědomovali, že jakési období bezvlády na Federálním

---

³⁰ Cituje rozhovor s Petrem Pithartem z 21. dubna 1994 a rozhovor s Jiřím Křížanem z 3. listopadu 1994, které jsou k nahlédnutí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

ministerstvu vnitra a pokračující činnost Státní bezpečnosti představuje určité riziko ve vztahu k dalšímu procesu demokratizace (Zetocha, 32). Právě tato komise byla jedním z aktérů, kteří tlačili na co nejrychlejší obsazení pozice ministra vnitra, což mělo být zárukou, že na rozdíl od místopředsedů vlády Jána Čarnogurského a Valtra Komárka bude ministerstvo konečně pevně v rukou vlády, která toto klíčové ministerstvo pochopitelně nechtěla přenechat komunistické straně (Zetocha, 2009:31, Suk, 2003: 357-358). Ostatně tehdejší vláda mohla na vlastní oči pozorovat, co dokáže zpravodajská služba, která odmítá poslušnost a bojuje o přežití na konkrétním příkladu Rumunska, když na mnoha místech propukly silné boje, když Securitate neváhala sáhnout po zbraních (Williams – Deletant, 2001: 56). Bezpečnostní komise KC OF navrhla několik doporučení, které měly co nejrychleji paralyzovat činnost Státní bezpečnosti – jednalo se zejména o „zastavení činnosti operativních složek Státní bezpečnosti (kontrarozvědky, rozvědky i útvarů sledování a zpravodajské techniky). Pracovníci operativních složek měli být odvoláni z pracoviště, měla jim být odebrána výzbroj a služební průkazy“ (Zetocha, 2009: 32; Williams – Deletant, 2001: 57). Zároveň byla 30. ledna 1990 zřízena komise, která měla řešit další postup na Federálním ministerstvu vnitra. „Mezi její členy patřili bývalí příslušníci rozvědky jako například Zdeněk Jodas nebo Přemysl Holan [předsedou se stal bývalý náměstek ministra vnitra z roku 1986 Stanislav Padrůněk (Zetocha, 2009: 34)]. Jak poznamenávají Williams s Deletantem (2001: 58) z jejích 23 členů, 3 sloužili v StB po roce 1945 a 14 po roce 1954. Tato komise získala iniciativní a kontrolní pravomoc a jejím úkolem bylo předkládat ministru vnitra návrhy na vytvoření nového bezpečnostního systému“ (*Merlin*). Ti všichni, včetně samotného ministra Sachera se ocitli pod masivním tlakem veřejného mínění, které požadovalo okamžité zrušení Státní bezpečnosti a rozkrytí její agenturní sítě. K tomu se přidal tlak regionálních sdružení Občanského fóra, které se domnívaly, že se vůči Státní bezpečnosti nepostupuje dostatečně důrazně (Suk, 2003: 358). Příliš tomu nepomohlo ani to, že si ministr Sacher ponechal generála Lorence jako poradce pro několik dalších měsíců.

Na druhou stranu je tento jeho krok, vzhledem k jeho zcela nedostatečné znalosti prostředí Federálního ministerstva vnitra, zejména na počátku jeho působení, poměrně pochopitelný. Nicméně i přes určitou míru pochopení, to vytvořilo určité osobní antipatie mezi ministrem a jeho reformně naladěnými podřízenými, zejména reaktivovanými příslušníky Sboru národní bezpečnosti, kteří na rozdíl od něj měli poměrně jasnou představu o tom, jakým krokům by se v rámci změn na ministerstvu mělo sáhnout (Zetocha, 2009: 33). Tlak na ministra Sacheru stoupal zejména po tom, co vyšlo najevo, že společně s předsedou vlády Čalfou jsou proti úplné likvidaci Státní bezpečnosti, s odůvodněním, že každý stát potřebuje zpravodajské služby (Suk, 2003: 359, *Artuš*). V důsledku těchto postojů se zde začala objevovat poměrně široká debata na téma, jestli demokratický stát vůbec takové služby potřebuje. Často byla akcentována absence gentlemanství v tom, co tyto služby dělají a vzpomínky na Státní bezpečnost byly velice živou zkušeností mnoha občanů. Příkladem odmítání praktik Státní bezpečnosti bylo rozhodnutí tehdejšího Ministra zahraničních věcí Jiřího Dienstbiera, že se zbaví příslušníků I. hlavní správy, kteří byli přiděleni na ministerstvo. „To byli normálně šifranti, kurýři, radisté – ti tam byli normálně dislokováni, to nebyli žádní nasazení agenti, ti tam chodili normálně do práce, protože to měli v gesci“ (*Smiley*). Sacher si představoval, že by mohly být zachovány odbory, které se zabývaly terorismem, kontrašpionáží nebo ochranou ekonomiky, ale jak je z dalších kroků patrné, tato poměrně umírněná reforma Sboru státní bezpečnosti nebyla průchozí (Zetocha, 2009: 52).

Sacher na tyto požadavky reagoval systematickými prověrkami 8591 důstojníků Státní bezpečnosti, které měly umožnit, pokud nebyl dotyčný důstojník spojen s potlačováním opozice či bojem proti tzv. „vnitřnímu nepříteli“ (až na jednu výjimku, kterou zmiňuje Petr Zeman, 2005: 70), jeho setrvání ve služebním poměru (Williams – Deletant, 2001: 57). „Účelem prověrek bylo příslušníky Státní bezpečnosti na tři skupiny: tu, která smí sloužit v nových tajných službách, tu, která bude zařazena

k policii a tu, která musí zcela odejít“ (Zeman, 2005: 70). Zároveň 31. ledna vydal ministr Sacher rozkaz, kterým s působností od 16. února zrušeny jednotlivé správy Sboru národní bezpečnosti a po jejich reorganizaci byly rozkazem z 16. února převedeny pod ministra vnitra a jeho náměstký. A tak zatímco pod náměstký Cíklaminiho spadala Zpravodajská služba Federálního ministerstva vnitra, která vznikla z bývalé I. hlavní správy Sboru národní bezpečnosti, pod náměstký Procházku spadal z II. hlavní správy vzniklý Úřad pro ochranu ústavy a demokracie (ÚOÚD). Další části bývalého Sboru národní bezpečnosti procházely také reorganizací – bývalá III. správa (vojenská kontrarozvědka) Sboru národní bezpečnosti byla převedena pod ministerstvo obrany a přejmenována na Vojenské obranné zpravodajství, další zejména podpůrné části byly převedeny například pod policii (Zetocha, 2009: 35-36). Zajímavé tak je, že se v té době obě civilní zpravodajské služby ocitly v gesci bývalých komunistů a na místa jejich ředitelů byli jmenováni reaktivovaní příslušníci Sboru národní bezpečnosti – v případě Zpravodajské služby to byl již zmiňovaný Přemysl Holan a u Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie se ředitelem stal i když jen na krátko Zdeněk Formánek.

V té době probíhaly již zmiňované prověrky, které se však netýkaly jen příslušníků II. hlavní správy Sboru národní bezpečnosti, ale týkaly se také příslušníků armády i jiných částí Sboru národní bezpečnosti (Zetocha, 2009: 43). I. a III. správa z tohoto byly vyjmuty a prověřování jejich zaměstnanců probíhalo odděleně. „Prověřková komise zpravodajské služby Federálního ministerstva vnitra zahájila činnost 12. března 1990 a vycházela z vyplněných dotazníků, podkladů personální evidence a z osobních pohovorů (*Merlin*). Existovaly dvě kategorie prověřkových komisí – Prověřkové komise a Občanské komise. Prověřkové komise „zřizované federálním i oběma národními ministerstvy vnitra na celostátních a místních úrovních byly pověřeny hodnocením každého pracovníka resortu s pravomocí rozhodnout, zda může ve službě setrvat či musí odejít. Občanské komise ustavené v okresech a krajích

z občanských fór a politických stran hodnotily práci prověřkových komisí a v poslední instanci rozhodovaly o jejich výsledcích. Měly povinnost přijímat podněty a návrhy veřejnosti, informovat o všech opatřeních a změnách, usilovat o obnovení důvěry občanů k policejním složkám a chránit poctivé policisty“ (Suk, 2003: 359). Prověřkové a občanské komise nám pomohou lépe nastítnit roli, kterou hráli tzv. reaktivovaní příslušníci Sboru národní bezpečnosti právě v kritických okamžicích procesu znovubudování zpravodajských služeb. Jejich role je zajímavá tak i z toho hlediska, že jejich počet je odhadován přibližně na 100 příslušníků (Zeman, 2005: 70). „V polovině roku 1990 tvořili většinu zaměstnanců Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie prověřeni bývalí příslušníci Státní bezpečnosti. Konkrétně zde pracovalo 2308 prověřených příslušníků Státní bezpečnosti, 40 nových lidí, kteří dosud ve zpravodajských službách nepracovali a 38 reaktivovaných důstojníků Státní bezpečnosti vyhozených po roce 1968“ (Zetocha, 2009: 59).

Prověřkové komise se stávaly ze tří druhů osob: a) bývalý příslušník Sboru národní bezpečnosti či armády, který po roce 1968 musel odejít z armády či ze Sboru b) aktuální zaměstnanec ministerstva vnitra, který však nebyl kompromitován a c) zástupce občanské komise (Zetocha, 2009: 44; Williams – Deletant, 2001: 57-58). S jejich prací byly spojené některé obtíže. Například neměly oporu v zákoně, což výrazně limitovalo jejich přístup k určitým svazkům. Nevyjasněná zůstávala i pozice civilních pracovníků komisí, kteří nepodléhali rozkazům ministra vnitra (Zetocha, 2009: 45). „Pokud komise rozhodla o propuštění konkrétního člověka do civilu, neměla ve skutečnosti pravomoc tento správní úkon provést, protože personální záležitosti řešil příslušný náčelník nebo Správa personální práce a vzdělávání Federálního ministerstva vnitra. Služební poměr příslušníků Sboru národní bezpečnosti se řídil podle zákona č. 100/1970 Sb., o služebním poměru příslušníků Sboru národní bezpečnosti a na eventualitu ukončení služebního poměru za daných okolností tento zákon pochopitelně nepamatoval. Ministr Sacher trval na postupu

v rámci existujících legálních mantinelů, což bylo široce kritizováno, neboť to příslušníkům Sboru národní bezpečnosti umožňovalo odejít s patřičnými výsluhami (Černý, cit. dle Zetocha, 2009: 46). Po prvních volbách v červnu 1990 a po nástupu Jiřího Müllera, jednoho ze studentských vůdců v 60. letech, do čela ÚOÚD začali být pracovníci těchto prověřkových komisí zváni, aby vstoupili do nově se formujících se složek, což jak říká Petr Zeman „založilo později klíčící problém: prověřující si vybírali své budoucí podřízené (Zeman, 2005: 70; Smiley).

„Protože občanské a prověřkové komise působily „každá zvlášť“, zcela decentralizovaně, autonomně, bez řízení a bez metodologické přípravy, byly výsledky neobyčejně různorodé a v jednotlivostech krajně nespolehlivé. Přesto to tehdy byl asi jediný uskutečnitelný a nutný krok“ (Zeman, 2005: 70). Petr Zeman zmiňuje i význam reaktivovaných důstojníků Sboru národní bezpečnosti - „bez nich by tento krok asi nešel provést vůbec: kdo z nováčků vůbec tušil cokoliv – natož nějaké nuance – kolem lustrací, kádrových spisů, pojmosloví, a celého myšlenkového milieu a vnitřního světa bezpečnostních složek“ (Zeman, 2005:70; srov. Černý, 2008; Schneider, 2008). Na druhou stranu se ukázalo, že „Oni ty komunisti taky nebyli úplně blbý... Oni se totiž po tom šedesátým osmým konečně mohli zbavit nejen ideologicky nevyhovujících, ale těch lemplů, nemakačenků, a ono se hodilo, že jim ten strejda utekl na Západ“ (*Rebel*).

V době, kdy probíhaly prověrky v celém bezpečnostním aparátu, I. hlavní správa Sboru národní bezpečnosti nebyla výjimkou. I zde se však objevily problémy zejména personálního a organizačního charakteru. To bylo dáno postavením, které v té době Úřad na ochranu ústavy a demokracie měl. Kromě toho, že mu byly odebrány útvary sledování a zpravodajské techniky, o kterých ještě bude řeč jako o příkladu tehdejší byrokratické logiky vyvolané nepříjemnými reminiscencemi na komunistickou minulost, organizačně stále tento úřad tak trochu „visel“ ve vzduchoprázdnu. Oficiálně byl součástí Federálního ministerstva vnitra, ale zodpovědný za něj byl

náměstek, nikoliv ministr. Pod samotného ministra ovšem spadal nevinně znějící Statisticko-evidenční odbor, který ale byl v průběhu transformace prakticky klíčovým aktérem, který si udržoval to, čemu bychom v Bourdieuově terminologii mohli říkat monopol na informační kapitál³¹. „Statisticko-evidenční odbor spravoval evidenci, kde byly možné pomocí odkazů na kartičkách (až 890 000) vyhledat odkazy na veškeré svazky vedené k osobě či objektu uložené v archivech Státní bezpečnosti“ (Žáček, cit. dle Zetocha, 2009: 36). Problém nastal ve chvíli, kdy se v souladu s požadavky na tehdejší prověřování a rekonstrukci agenturní sítě Státní bezpečnosti začal Úřad pro ochranu ústavy a demokracie tyto sítě prověřovat, což byly požadavky poměrně rozsáhlého charakteru. „Vedoucí pracovníci Statisticko-evidenčního odboru (zvyklí na atmosféru velmi přísného utajování) vyhodnotili rozsáhlé požadavky Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie jako nebezpečné a potenciálně ohrožující politické zřízení a v tomto duchu také informovali ministra, který jakékoliv lustrace v evidenci zakázal“ (Žáček, cit. dle Zetocha, 2009: 36). Zde se již naplno promítal konflikt uvnitř ministerstva, kdy ministr Sacher požíval důvěry pouze omezené části svých podřízených, často („déle sloužící“, tak jsme těm estébákům říkali – *Rebel*) pracovníků, u které v té době fungovala komunikace s vlastním ministrem. Následkem tohoto došlo k obvinění nových služeb z toho, že se nezákonně snaží získat kompromitující materiály na nové ústavní činitele (bylo před červnovými volbami) a aféra známá jako „Sachergate“ (Zetocha, 2009: 37-39). Což samozřejmě ještě víc prohloubilo rozpory, které mezi reformně naladěnými zaměstnanci ministerstva a jejich vlastním ministrem. Z pohledu Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie se Sacherovo rozhodnutí omezit přístup k archivu pražské centrály Státní bezpečnosti a převedení spisů, které se týkaly nově kooptovaných poslanců a vládních představitelů do tzv. „fondu Z“ vyjímalo jako snaha bránit reformám na

---

³¹ Jedná se o kapitál, který svému držiteli umožňuje shromažďovat, distribuovat nebo také nedistribuovat informace. Ale hlavně je sjednocuje teoreticky – z pohledu státu „zaujímá postavení, odkud vidí [V]šechno, celou společnost“ a zároveň tyto informace kodifikuje pro následné použití (Bourdieu, 1998: 79).

ministerstvu vnitra a zároveň snaha posílit své vlastní politické pozice (Zetocha, 2009: 37-38). „Povšiml bych si toho, co bezprostředně komplikovalo práci na budování nové zpravodajské služby. Bylo to v první řadě Sacherem nařízené a pokrytecky velebené začernění stranických funkcí v osobních spisech. Sacher tím začerněním vytvořil rovnítko mezi použitelnými a nepoužitelnými zpravodajci. Najednou jsme nevěděli, kdo je kdo. Těm použitelným se přivřela možnost uplatnění, těm nepoužitelným se otevřela“ (*Lancelot*). „Sacher prakticky zamezil přístup k agenturním materiálům novým lidem a zejména svým,... rehabilitovaným osmašedesátníkům, kteří se jako jediní v této problematice vyznali. Zároveň Sacher odmítal, aby byli prověřeni i jeho poradci“ (*Lancelot*).

Velice zajímavým příkladem toho, jakým způsobem se nové elity snažily vyrovnat s dědictvím komunistického pole bezpečnosti, je spor o útvar sledování a zpravodajské techniky. Tyto útvary zajišťovaly odposlechy a další formy sledování vybraných cílů. „Jak zvládnutí technických prostředků, tak zajištění sledování patří mezi schopnosti, k jejichž zabezpečení je třeba mít dlouhodobě připravované profesionály“ (Zetocha, 2009: 62). Tyto útvary se dají zařadit mezi obzvláště ceněné vzhledem ke svým schopnostem a jsou zároveň poměrně nedostatkovým zbožím vzhledem k množství požadavků, které tyto útvary v rámci Federálního ministerstva vnitra musely plnit. V polovině roku 1990 bylo však rozhodnuto, že tyto útvary nebudou začleněny do struktury Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie, ale zůstanou organizačně i právně začleněny do rámce Federálního ministerstva vnitra. To vytvořilo stav, kdy v případě, že bylo Úřadem pro ochranu ústavy a demokracie rozhodnuto o nasazení těchto složek, bylo nutné o ně žádat Federální ministerstvo vnitra (Zetocha, 2009: 62; *Smiley*). Tím pádem došlo k situaci, kdy Federální ministerstvo vnitra mělo přehled o každé operaci, na kterou se Úřad pro ochranu ústavy a demokracie nasadilo tyto útvary. „Když vezmete zpravodajcům techniku, která nasazuje odposlechy a přepisuje je, tak zjistíte všechny zájmové činnosti

zpravodajců, protože si to musejí nechat udělat u policajtů. Všechny odposlechy vám dělají policajti a to co jsme žádali my, policie věděla všechno, čili byla to taková nelegální kontrola BISky ze strany ministerstva vnitra“ (*Rebel*). Z pohledu Federálního ministerstva vnitra mělo jít o jakousi pojistku proti svévoli zpravodajských služeb, které by se symbolicky mohly chtít „utrhnout ze řetězu.“

5. Dílčí závěr

V předchozí kapitole jsem zmínil některé události, mezi nimiž je možné hledat první konkrétní vazby, skrze které je možné nahlížet na proces transformace zpravodajských služeb v Československu i České republice. Na následujících stranách se pokusím o první konkrétnější syntézu získaných poznatků mého výzkumu. Komparovat mezi sebou dvě odlišná prostředí vždy zavání určitým zjednodušením. Jsem si toho plně vědom, ale jsem toho názoru, že v této fázi výzkumu poslouží otázky, které z této syntézy vyplynou, jako stimul do dalšího zkoumání. Vytvoří nové hypotézy, které bude možné následně ověřovat, že poukážou na určité problematické části, kterým případně nebyla věnována patřičná pozornost, a které by si hlubší rozpracování zasloužily. V tom spatřuji největší přínos této práce – umožňuje dále rozvíjet výzkum v oblastech, které budu zmiňovat na následujících stranách.

Jedním ze závěrů plynoucích z porovnání bezpečnostního pole před a po roce 1989 je ten, že bylo, až na jednu výjimku, vždy pevně svázáno s polem politických. Před rokem 1989 jako nezbytný nástroj tehdejšího režimu. O případné autonomii tohoto pole tedy v té době nemohla být řeč. Zatímco však v případě komunistického bezpečnostního pole se jednalo o symbiózu mezi politickým a bezpečnostním polem, v listopadovém období bylo bezpečnostní pole spíše symbolem starostí a problémů. To nám umožňuje pochopit i tehdejší snahy o úplné zrušení zpravodajských služeb s odkazem na to, že demokratický stát tyto služby nepotřebuje. Do jaké míry tato debata ovlivnila podobu současného zpravodajského systému, je poměrně zajímavou otázkou pro další výzkum, stejně jako případná reakce těchto služeb na tyto snahy o jejich zrušení. Ona výjimka spočívá v období určitého bezvládní na Federálním ministerstvu vnitra krátce po jmenování „vlády národního

porozumění,“ ve které po několik týdnů ministr vnitra chyběl. Předně je však třeba říci, že toto bezvládní nezakládá autonomii celého pole. Tehdejší Federální ministerstvo vnitra bylo jen jedním aktérem v rámci tohoto pole, byť aktérem prakticky klíčovým. Na co jsem se snažil poukázat, bylo, že toto bezvládní bylo spíše neformálního charakteru – oficiálně byli jmenováni tehdejší místopředsedové vlády Ján Čarnogurský a Valtr Komárek, společně s vládním zmocněncem Ivanem Průšou, aby ministerstvo, které mělo brzy projít zásadní transformací, udrželi pod vládní kontrolou. Zde se projevil význam pozorování i neformálního nastavení vztahů mezi jednotlivými aktéry v rámci pole. Obavy z určité autonomie různých aktérů v rámci Sboru národní bezpečnosti vyplývaly ze situace v tehdejší Rumunsku, společně s tlakem veřejného mínění – v lednu 1990 proběhlo několik demonstrací, na kterých bylo požadováno okamžité zrušení Státní bezpečnosti a odhalení její agenturní sítě, vedly k poměrně razantním krokům tehdejší politické reprezentace. Je zajímavé sledovat, jaké techniky byly k znovuzískání kontroly nad tímto aktérem ze strany aktérů politického pole podniknuty. V první řadě se jednalo o již zmíněné občanské komise a prověřkové komise, které se transformovaly v instituce vydávající osvědčení o politické kompetenci. Na institucionální rovině se v první řadě jednalo o rozpuštění Státní bezpečnosti a reorganizaci nástupnických organizací, které jako v případě Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie přišly zcela cíleně o některé své útvary, což usnadnilo jejich kontrolu.

Vstupní předpoklady pro pole bezpečnosti byly dalším aspektem, na který jsem se zaměřil. Formální náležitosti se v obou případech nijak výrazně nelišily. U zájemců byla vyžadována loajalita k tehdejšímu režimu, která se poměrně důsledně kontrolovala a to včetně blízkých, ale i poměrně vzdálených rodinných příslušníků. Obecné předpoklady jako například jazyková znalost, vzdělání apod. jsou v tomto ohledu spíše okrajové – jsou to nároky, které jsou všeobecně vyžadovány pro toto povolání. V obou případech byl však nutný značný sociální kapitál. A zde se dá

vypozorovat klíčový rozdíl mezi oběma poli. Zatímco před rokem 1989 se podařilo identifikovat vazby, které vyplývaly zejména z rodinných struktur, přičemž se s největší pravděpodobností nejednalo o jedinou tehdy se vyskytující strukturu, po roce 1989 se objevilo několik kategorií, které byly založeny na zcela jiných aspektech. Jednalo se o dvě základní skupiny. Tu první tvořili reaktivovaní příslušníci Sboru národní bezpečnosti, kteří byli donuceni odejít ze státních služeb po roce 1968 kvůli svým názorům či snahám reformovat tehdejší bezpečnostní aparát. Zvláštní na jejich postavení bylo zejména to, jakého se jim dostalo přijetí – byli většinou vnímáni jako odpůrci komunistického režimu, často kvůli pobytu ve vězení, které je pak symbolicky spojovalo s druhou skupinou, který vycházela z prostředí disentu. Z tohoto „odmítnutí“ komunismu pak vycházel i jejich politický kapitál, díky kterému se jim znovu podařilo vstoupit na pole bezpečnosti, byť jen na poměrně omezenou dobu. Co však těmto reaktivovaným příslušníkům Sboru národní bezpečnosti chybělo, byla habituální kontinuita – Oldřich Černý jejich působení po svém nástupu do čela Úřadu pro zahraniční styky a informace popsal takto: „byli to hodní staří pánové. Bohužel mysleli postaru – chtěli začít tam, kde v letech 1969-1970 skončili. Například na vědecko-technickém odboru mi ukázali nádherný projekt získávání čili kradení vynálezů a unikátních přístrojů na Západě. Také tam stále pracoval německý odbor, který sledoval činnost ve Spolkové republice – zřejmě považovali Německo za stálou hrozbu slovanskému živlu“ (Pacner, 2002d: 667). Tato habituální diskontinuita tak výrazně omezila dobu jejich působnosti v nově se rodících zpravodajských službách. Dostačovala k tomu, aby se překlenula doba, po kterou chyběli zkušení pracovníci zpravodajských služeb, v okamžiku, kdy byli nuceni odejít bývalí příslušníci Státní bezpečnosti a ještě se nepodařilo zabudovat do praxe ty nové, nezkušené.

Druhá skupina, jak již bylo řečeno, byla tvořena lidmi, kteří do kontaktu se Státní bezpečnostní přicházeli spíše jako objekty jejího vlastního zájmu. Byli v ní skupiny, které se sdružovaly kolem tzv. „chartistů“ či dalších disidentů nebo dokonce aktivních

bojovníků proti komunismu. Právě oni se stali symboly nositelů určité formy politického kapitálu, tedy aktivních odpůrců tehdejšího režimu, což jim po ustavení „vlády národního porozumění“ v prosinci 1989 dalo možnost výrazněji určovat podobu a průběh transformace, stejně jako moc přiznávat či odmítat tento druh kapitálu i dalším účastníkům. Jedním z nástrojů, které k tomuto měli k dispozici, byly již zmiňované prověřkové a občanské komise, které měly výsadní právo k přiznávání či naopak upírání určitého společenského statusu a s ním se pojících forem kapitálu. Co bylo pro tuto skupinu specifické, že v okamžiku, kdy se dostala na pole bezpečnosti, nebyla po habituální stránce konkrétně bezpečnostního pole nijak výrazně vybavena. Prakticky přes noc se z básníků, literátů, akademiků a dalších profesí, stali lidé zodpovědní za bezpečnost země a za transformaci jejích bezpečnostních složek. V tu chvíli se aktivní propojení těchto dvou hlavních skupin, na určitou dobu, stalo alespoň pro základní fungování tehdejších zpravodajských služeb nezbytným. Zatímco tzv. reaktivovaní příslušníci pomáhali vytvářet funkční rámec pro to, aby nové služby mohly být alespoň do určité míry operativní, skupina, kolem disidentů a chartistů se mohla opírat o poměrně významný politický kapitál a zejména o podporu tehdejšího prezidenta Václava Havla. Významným držitelem tohoto typu politického kapitálu se stal například první polistopadový ministr vnitra Richard Sacher. Role Václava Havla v tomto transformačním procesu bezpečnostních složek je tak dalším poměrně zajímavým aspektem, který volá po hlubším zkoumání, zejména ve vztahu k debatě o (ne)zbytnosti zpravodajských služeb a vazeb na jejich konkrétní ředitele, kteří, jako například Oldřich Černý, pocházeli z jeho bezprostředního okolí.

Třetí a ne nedůležitou skupinou, která se účastnila transformačního procesu, byla skupina pracovníků Sboru národní bezpečnosti, kteří na samém počátku transformace byli stále ještě ve svých funkcích. V jejich případě došlo během několika měsíců ke ztrátě politického kapitálu, který je do té doby k výkonu tohoto povolání opravňoval, kdy se naprosto změnila doxa celého pole. V případě již zmiňovaných rodových klanů,

keré popsal Jan Frolík, došlo k podivuhodné aklimatizaci na tuto doxickou změnu. „Tyto klany si dokázaly vydedukovat všechny kroky nového vedení ministerstva a často s předstihem vyvodit příslušné závěry. Když jsem byl v září 1991 jmenován do funkce ředitele archivního odboru, měl jsem předem ujasněno, s kterými lidmi se rozloučím, a které ponechám ve službě. Čekalo mne však překvapení: neměl jsem koho propouštět. Ti, kteří podle mého soudu museli odejít, již sami podali výpověď. Od „svého“ klanu včas dostali informaci o mých záměrech a odešli sami, aby nepřišli o odchodné. Klanové vazby navíc zasahovaly nejenom samotný bezpečnostní aparát, ale i justici a advokacii, či státní správu vůbec. „Příbuzní příbuzných“ a „přátelé přátel“ dokázali důkladně ztížit reformní úsilí. Popravdě řečeno tak činí dodnes“ (Frolík, 2005: 63-64). Na tomto případě se nejnvýrazněji projevuje forma habitu, specifická i pro pole před rokem 1989. V některých případech však k aklimatizaci na nové podmínky dojít ani nemohlo. „Například ještě několik měsíců po listopadu 1989 fungoval útvar na otevírání jakékoliv pošty ze zahraničí. Dopisy se napařovaly na asi 20 m dlouhém stole, poeticky nazývaném „operativní prostředek ózero“, otevíraly a kontroloval se jejich obsah. Po revoluci údajně proto, aby byly zachycovány případné omamné a psychotropní látky“ (Ruml, 2005: 66; srov. *Smiley*). V jejich případě se dá hovořit o habituální rezistenci na nové podmínky, která značí zejména jejich zájem na zachování ekonomického, ale i informačního kapitálu poté, co ztratili kapitál politický a symbolický.

Za nejdůležitější kapitál, o který byl v průběhu transformace veden rozsáhlý boj, považuji kapitál informační. Část tohoto boje jsem se snažil naznačit v části pojednávající o sporu mezi tehdejším ministrem vnitra Richardem Sacherem a Úřadem pro ochranu ústavy a demokracie ve věci přístupu do databáze Statisticko-evidenčního odboru. Ten byl po skartaci významné části operativních složek Státní bezpečnosti jediným nástrojem, pomocí kterého se dala rekonstruovat celá struktura operací Státní bezpečnosti. Jeho vliv však sahal daleko dále. Pomocí údajů z této

databáze bylo možné ověřovat, kdo ve skutečnosti byl aktivním odpůrcem režimu, nebo naopak jeho spolupracovníkem, což mělo v prostředí nově se rodící demokracie i v samotném průběhu transformace rozhodující význam. Informace z tohoto archivu mohly rozhodnout o přiznání různých forem kapitálu nebo naopak zapovědět vstup mimo bezpečnostního i na další, například ekonomické či kulturní pole, která se v té době také přetvářela.

Charakter soupeření o přístup k těmto informacím, který symbolizuje i spor o útvar sledování a zpravodajské techniky, byl v následujících letech narušen několika skandály, úniky informací z prostředí zpravodajských služeb, ale i událostmi jako bylo například zveřejnění tzv. „Cibulkových seznamů.“ To vytvořilo atmosféru určité informační přesycenosti, kdy ti, kdo drželi v rukou monopol na informace tohoto druhu, o část tohoto monopolu přišli. Byl to však také příklad situace, kdy si stát nedokázal udržet kontrolu nad určitým tokem podobných informací, což svým způsobem podkopávalo vztah mezi polem bezpečnosti a polem politickým, z čehož následně vyplýval i poměrně chladný vztah části politické scény k zpravodajským službám a jejich informacím. To mělo významný vliv na celkový průběh transformace zpravodajského systému, kdy některé problematické části přetrvávají dodnes – institucionální i právní ukotvení služeb a jejich legislativní kontrola, odpovědnost aktérů politického pole za zpravodajské služby ukotvené v poli bezpečnosti, a další. S tím se pojí i důraz, který je kladen na hrozby, se kterými by se měly zpravodajské služby potýkat.

Co se týče konkrétních hrozeb, je zatím možné vysledovat základní změnu v zaměření jednotlivých služeb v průběhu přechodu od jednoho režimu k druhému. Zatímco před rokem 1989 byl za největší hrozbu představován tzv. „vnitřní nepřítel“, proti kterému byla podstatná část aktivit Státní bezpečnosti zaměřena (v případě I. hlavní správy rozvědky to byl pochopitelně nepřítel „vnější“), v průběhu transformace se obraz hrozeb radikálně měnil v závislosti na konkrétních skupinách pracovníků

zpravodajských služeb. U reformně naladěných příslušníků zpravodajských služeb byl po určitou dobu jako hrozba vnímán případný komplot bývalých příslušníků Státní bezpečnosti proti novému zřízení. Se stejnými obavami začalo být najednou vnímáno i Rusko, případně ještě Sovětský svaz. Zčásti kvůli historickým zkušenostem východního bloku se sovětskou angažovaností, a zčásti kvůli nestabilitě, ve které se tehdejší Sovětský svaz zmítal. Z tohoto pohledu začaly být jako hrozba vnímány i ruské/sovětské zpravodajské služby, kterým mělo být zabráněno v rekrutování bývalých zaměstnanců Sboru státní bezpečnosti. Toto jejich vnímání je ostatně v české společnosti zakořeněné dodnes a i téma vnímání ruských zpravodajských služeb coby hrozby pro Českou republiku si zaslouží větší pozornost. O problémech v orientaci na nové hrozby u „dále sloužících“ pracovníků myslím dostatečně vypovídá již zmiňovaný příspěvek Oldřicha Černého. Nicméně problém aklimatizace na nové hrozby nám předkládá celou řadu dalších otázek k zodpovězení. Jednou z nich je charakter vztahu mezi novými zpravodajskými službami a policií, který rozhodně nebyl zpočátku bezproblémový, jak naznačil spor o útvar sledování a zpravodajské techniky, a který jsem se snažil popsat již v mé bakalářské práci ve vztahu přístupu obou těchto složek k boji proti terorismu.

Na začátku jsem uvedl, že cílem této práce je naznačit cesty dalšího případného výzkumu. V tomto ohledu z analýzy obou polí vyplynulo několik otázek, kterým bych se v následujících letech rád věnoval.

Jedná se zejména o otázky, které se vztahují k roli jednotlivých aktérů

- role Václava Havla ve vztahu ke všem třem skupinám pracovníků zpravodajských služeb, které jsem tu prezentoval – reaktivovaní, disidenti a bývalí příslušníci Sboru národní bezpečnosti.

- analýza vzájemných vztahů těchto skupin v rámci každodenní praxe zpravodajských služeb a rétorické strategie využívané pro získání konkrétních forem kapitálu.
- vztahy mezi těmito službami a dalšími složkami, které působí na poli bezpečnosti

Otázky, které se vztahují k procesům v rámci bezpečnostního pole

- jak se měnilo spektrum hrozeb, které byly v rámci bezpečnostního pole akcentovány
- jak se měnil charakter kapitálu na poli bezpečnosti
- jakým způsobem se etablovaly zpravodajské služby v rámci nového politického zřízení a jaký byl jejich vztah k politickému poli

Zároveň mi tato analýza naznačila určitá místa, která vyžadují hlubší zkoumání. Jedná se zejména o charakter bezpečnostního pole před rokem 1989. Aktéry, kteří se v jeho rámci pohybovali a strategie, které určovaly jejich chování. Dále jejich vztah k aktérům dalších polí. Hlubší zkoumání si zaslouží i bezpečnostní pole po roce 1989. Zde se jedná zejména o legislativní ukotvení zpravodajských služeb, jejich transformaci a adaptaci na nové hrozby.

Ani dvacet tři let po sametové revoluci nepanuje ve společnosti konsenzus ohledně úlohy, činnosti a samotné existenci a potřebnosti zpravodajských služeb v České republice. Do jisté míry to lze přičíst zkušenosti z dob komunismu, díky které se i dnes na zpravodajské služby pohlíží jako na nástroj represivního charakteru. Tomuto jistě nepomohla atmosféra 90. let, kdy byly zpravodajské služby spojeny s celou řadou

skandálů. V mnohém to záleží na našem vlastním vnímání těchto kategorií, míře morality, ale také obav jednoho každého z nás.

6. Seznam literatury

- ALTHUSSER, Louis: 2006. Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation). In. Sharma, Aradhana – Gupta, Akhil, (eds.). *The Anthropology of the State. A Reader*. pp. 86-111. Blackwell Publishing: Malden.
- ANDREW, Christopher – GORDIEVSKY, Oleg: [1990] 1994. *KGB. Důvěrná zpráva o zahraničních operacích od Lenina do Gorbačova*. East Art Agency Publishers: Praha.
- ANDREW, Christopher – MITROCHIN, Vasilij: 2001. *Neznámé špionážní operace KGB – Mitrochinův archiv*. Academia: Praha.
- ASH, G. Timothy: 2009. *Rok zázraků: Svědectví o revoluci roku 1989 ve Varšavě, Budapešti, Berlíně a Praze*. Paseka: Praha.
- ASHLEY, K. Richard: 1984. The Poverty of Neorealism. In. *International Organization*. Vol. 38. No. 2. pp. 225-286.
- AUSTIN, L. John: [1962] 2004. *Ako niečo robiť slovami*. Kalligram: Bratislava.
- AV ČR: 2006. *Etický kodex výzkumných pracovníků v Akademii věd České republiky*. Dostupné na: http://www.avcr.cz/o_avcr/zakladni_informace/dokumenty/eticky_kodex.html, nahlíženo: 18. 2. 2012.
- BAŠTA, Jaroslav: 1993. Koncepce bezpečnostní politiky. In. Pečenka, Marek a kol. *Encyklopedie špionáže: ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti*. pp. 38-58. Libri: Praha.
- BIGO, Didier – TSOUKALA, Anastassia, (eds.): 2008. *Terror, Insecurity and Liberty. Illiberal practices of liberal regimes after 9/11*. Routledge: London and New York.
- BIGO, Didier. Globalized (in)security: The field and the ban-opticon. In. Bigo, Didier – Tsoukala, Anastassia, (eds.). *Terror, Insecurity and Liberty. Illiberal practices of liberal regimes after 9/11*. pp. 10-48. Routledge: London and New York.
- BOOTH, Ken: 2007. *Theory of World Security*. Cambridge University Press: Cambridge.

BOOTH, C. Wayne – COLOMB, G. Gregory – WILLIAMS, M. Joseph: 2008. *The Craft of Research*. The University of Chicago Press: Chicago and London.

BOURDIEU, Pierre – WACQUANT, J. D. Loïc: 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. The University of Chicago Press: Chicago.

BOURDIEU, Pierre: 1994. Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field. In. *Sociological Theory*. Vol. 12. No. 1. pp. 1-18.

BOURDIEU, Pierre: 1998. *Teorie jednání*. Karolinum: Praha.

BUZAN, Barry – WÆVER, Ole – DE WILDE, Jaap: 2005. *Bezpečnost: Nový rámec pro analýzu*. Centrum strategických studií: Brno.

BUZAN, Barry: 2008. Interview with Barry Buzan, Professor of International Relations at the London School of Economics. Foreign Affairs and International Trade Canada. Dostupné na: <http://www.international.gc.ca/cip-pic/discussions/security-secureite/video/buzan.aspx?lang=eng&view=d> , nahlíženo: 25. 6. 2010.

ČERNÝ, Oldřich: 2008. Pár poznámek k problematice zpravodajských služeb v ČR. In. *Příspěvek k debatě o reformě zpravodajských služeb v České republice*. Institut pro evropskou politiku EUROPEUM.

DAŇKOVÁ, Šárka: 2006. *RAF – Frakce Rudé Armády: tři generace teroristů*. Lidové noviny: Praha.

DAVIES, Norman: 2000. *Evropa. Dějiny jednoho konfliktu*. Prostor: Praha.

DRULÁK, Petr: 2007. Zamyšlení nad českým oborem mezinárodních vztahů: Pokus o bourdieuovský pohled. In. *Mezinárodní vztahy*. No. 3. pp. 69-79.

DRULÁK, Petr a kol.: 2008. *Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Portál: Praha.

DRULÁK, Petr: 2009. *Metafory studené války. Interpretace politického fenoménu*. Portál: Praha.

DUCHEK, Jan: 2005. Zpravodajské služby při tvorbě a realizaci bezpečnostní politiky. In. *Vojenské rozhledy*. Vol. 14. No. 1. pp. 41-58. Dostupné na: <http://www.mocr.army.cz/scripts/detail.php?pgid=200> , nahlíženo: 21. 8. 2011.

EAGLETON, Terry: 2007. *Ideology: An Introduction*. Verso: London.

- EAGLETON, Terry: 2010. *Úvod do literární teorie*. Plus: Praha.
- ERIKSEN, H. Thomas: 2007. *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Triton: Praha.
- EUROPEUM: 2009. *Příspěvek k debatě o reformě zpravodajských služeb v České republice: Pracovní panel k reformní agendě*. Dostupné na: http://www.europeum.org/doc/pdf/PP_Europeum.pdf , nahlíženo: 21. 12. 2010.
- FROLÍK, Jan: 2005. Transformace ministerstva vnitra a bezpečnostních složek. In. Veselý, Luboš (ed.). *Zkušenosti české transformace*. pp. 62-65. Člověk v tísni: Praha.
- GIDDENS, Anthony: 1999. *Sociologie*. Argo: Praha.
- GOFFMAN, Erving: [1959] 1999. *Všichni hrajeme divadlo: Sebe prezentace v každodenním životě*. Ypsilon: Praha.
- HAGGERTY, D. Kevin: 2004. Ethics Creep: Governing Social Science Research in the Name of Ethics. In. *Qualitative Sociology*. Vol. 27. No. 4. pp. 391-414.
- HIRSCH, Alexander: 1995. *Kontrola zpravodajských služeb. Srovnávací popis stavu, praxe a reformy* [dizertační práce]. Právnická fakulta, Univerzita Ludwiga Maxmiliána: Mnichov. Archiv autora.
- HOLDCROFT, David: 1991. *Saussure: Signs, System and Arbitrariness*. Cambridge University Press: Cambridge.
- HUGHES, R. Gerald – JACKSON, Peter – SCOTT, Len, (eds.): 2008. *Exploring Intelligence Archives. Inquiries into the secret state*. Routledge: London and New York.
- HUGHES-WILSON, John: 2009. *Velké omyly vojenských zpravodajských služeb*. Deus: Praha.
- IBANĚŽ, de la Corte Luis: 2009. *Logika terorismu*. Academia: Praha.
- IVANOVÁ, Kateřina – ZIELINA, Martin: 2010. *Etika pro vědecko-výzkumné pracovníky*. Moravská vysoká škola: Olomouc. Dostupné na: http://www.mvso.cz/Files/WEB/APSYS/42Etika_pro_vedecko-vyzkumne_pracovniky.pdf , nahlíženo: 21. 1. 2012.
- JAKOUBEK, Marek: 2004. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu. Tractatus culturo(mo)logicus*. Socioklub: Praha.

- JUDT, Tony: 2008. *Poválečná Evropa. Dějiny od roku 1945*. Slovart: Praha.
- KABELE, Jiří – HÁJEK, Martin: 2008. *Jak vládli? Průvodce hierarchiemi reálného socialismu*. Doplněk: Brno.
- KAVKOVÁ, Alžběta: 2008. O banalite (slovenského) nacionalizmu. In: Lupták, Ľubomír – Ondrejcsák, Róbert – Valášek, Tomáš (eds.). *Panoráma: mapping security discourse 2007-2008*. pp. 155-174. CENAA: Bratislava.
- KAUFMANN, Jean-Claude: 2010. *Chápající rozhovor*. Sociologické nakladatelství: Praha.
- KEEGAN, John: 2004. *Historie válečnictví. Vývoj válečnictví od ritualizovaných kmenových bojů doby kamenné až po destruktivní masové války v moderní době*. Dobrovský – BETA a Ševčík: Praha – Plzeň.
- KEEGAN, John: 2005. *Zpravodajské služby ve válce. Špionáž od napoleonských válek k boji proti Al-Kajdě*. Dobrovský – BETA a Ševčík: Praha – Plzeň.
- KEEGAN, John: 2006. *Válka v Iráku*. Dobrovský – BETA a Ševčík: Praha – Plzeň.
- KRAUSE, Keith – WILLIAMS, C. Michael: 1996. Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods. In. *Mershon International Studies Review*. Vol. 40. No. 2. pp. 229-254.
- KRAUSE, Keith – WILLIAMS, C. Michael, (eds.): 1997. *Critical Security Studies. Concepts and Cases*. UCL Press: London.
- KRČÁL, Petr – NAXERA, Vladimír: 2011. Veřejné akce jako divadelní vystoupení. In. *Středoevropské politické studie*. Vol. 13. No. 1. Dostupné na: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=429> , nahlíženo: 25. 6. 2011.
- LAWS, Sophie – HARPER, Caroline – MARCUS, Rachel: 2003. *Research for Development. A Practical Guide*. Sage Publications: London, Thousand Oaks a New Delhi.
- LE CARRÉ, John: 1991. *The Secret Pilgrim*. Hodder and Stoughton: London.
- LE CARRÉ, John: 2009. *Nejhledanější muž*. Mladá fronta: Praha.
- LEUDAR, Ivan; NEKVAPIL, Jiří: 2006. Prezentace událostí 11. 9. 2001: Bush, bin Ládín a jiní v interakci. In. *Sociologický časopis*. Vol. 42. No. 2. pp. 353-377.

LIPSCHUTZ, D. Ronnie: 1995. On Security. In. Lipschutz, D. Ronnie, (ed.). *On Security*. neustránkováno. Columbia University Press: New York.

LUPTÁK, Ľubomír: 2011. Bezpečnostný diskurz v SR: Lokalizácia ne(o)liberálneho vládnutia v postsocialistickom barbaricu. [nepublikovaná dizertačná práca]. FF, Západočeská univerzita: Plzeň.

MACKSEY, Kenneth: 2004. *Spojaři*. BB Art: Praha.

MERTON, K. Robert: [1967] 2007. *Studie ze sociologické teorie*. Sociologické nakladatelství: Praha.

MILLS, W. Charles: [1959] 2008. *Sociologická imaginace*. Sociologické nakladatelství: Praha.

MVČR: 2002. *Národní akční plán boje proti terorismu*. Dostupné na: www.mvcr.cz/soubor/narodni-akcni-plan-boje-proti-terorismu-2002.aspx , nahlíženo: 11. 10. 2009.

MVČR: 2003. *Národní akční plán boje proti terorismu*. Dostupné na: www.mvcr.cz/soubor/narodni-akcni-plan-boje-proti-terorismu-2003.aspx , nahlíženo: 11. 10. 2009.

MVČR: 2004. *Národní akční plán boje proti terorismu*. Dostupné na: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/index.html> , nahlíženo: 11. 10. 2009.

MVČR: 2005. *Národní akční plán boje proti terorismu*. Dostupné na: http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/zpravy/2005/akcni_plan.html , nahlíženo: 11. 10. 2009.

MVČR: 2007. *Národní akční plán boje proti terorismu*. Dostupné na: http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2008/nap_2007_cze.pdf , nahlíženo: 11. 10. 2009.

PACNER, Karel: 2002a. *Československo ve zvláštních službách, díl I. – 1914-1939*. Themis: Praha.

PACNER, Karel: 2002b. *Československo ve zvláštních službách, díl II. – 1939-1945*. Themis: Praha.

- PACNER, Karel: 2002c. *Československo ve zvláštních službách, díl III. – 1945-1961*. Themis: Praha.
- PACNER, Karel: 2002d. *Československo ve zvláštních službách, díl IV. – 1961-1989*. Themis: Praha.
- PACNER, Karel: 2003. *Velké špionážní operace – 1. a 2. světová válka*. Albatros: Praha.
- PACNER, Karel: 2004. *Velké špionážní operace – Studená válka*. Albatros: Praha.
- PACNER, Karel: 2007. *Atomoví vyzvědači*. Albatros: Praha.
- PIEKALKIEWICZ, Janusz: 2004. *Historie světové špionáže*. Naše vojsko: Praha.
- PIEKALKIEWICZ, Janusz: 2006. *Špióni, agenti, vojáci*. Naše vojsko: Praha.
- PLANKEY-VIDELA, Nancy: 2012. Informed Consent as Process: Problematizing Informed Consent in Organizational Ethnographies. In. *Qualitative Sociology*. Vol. 35. No. 1. pp. 1-21.
- POLÁKOVÁ, Markéta: 2011. Draci a hrdinové – upíři a oběti (hledání magických bytostí ve světě vědy a techniky). In. *Anthropologia Integra*. Vol. 2. No. 2. pp. 53-61.
- ROE, Paul: 2006. *The Societal Security Dilemma*. Copenhagen Peace Research Institute Working Paper.
- RUML, Jan: 2005. Moje působení na ministerstvu vnitra. In. Veselý, Luboš (ed.). *Zkušenosti české transformace*. pp. 66-68. Člověk v tísni: Praha.
- SAUSSURE, Ferdinand de: [1916] 2007. *Kurz obecné lingvistiky*. Academia: Praha.
- SCHMITT, Carl: [1932] 2007. *Pojem politična*. Oikoymenh: Praha.
- SCHMITT, Carl: [1963] 2008. *Teorie partyzána*. Oikoymenh: Praha.
- SCHNEIDER, Jan: 2008. Reforma zpravodajských služeb v České republice. In. *Příspěvek k debatě o reformě zpravodajských služeb v České republice*. Institut pro evropskou politiku EUROPEUM.
- SCHNEIDER, Jiří: 2008. Zpravodajské služby: stát ve státě nebo součást bezpečnostního systému? In. *Příspěvek k debatě o reformě zpravodajských služeb v České republice*. Institut pro evropskou politiku EUROPEUM.

- SILVERMAN, David – MARVASTI, Amir: 2008. *Doing Qualitative Research. A Comprehensive Guide*. Sage Publications: Los Angeles, London, New Delhi a Singapore.
- SØRENSEN, Georg: 2005. *Stát a mezinárodní vztahy*. Portál: Praha.
- SOULEIMANOV, Emil a kol.: 2006. *Terorismus – válka proti státu*. Eurolex Bohemia: Praha.
- STRMISKA, Maxmilián: 2000. *Ozbrojená opozice: studie k subverzivnímu terorismu*. Masarykova univerzita: Brno.
- STRMISKA, Maxmilián: 2001. *Terorismus a demokracie. Pojetí a typologie subverzivního teroristického násilí v soudobých demokraciích*. Masarykova univerzita: Brno.
- TAURECK, Rita: 2006. *Securitisation Theory – The Story so Far: Theoretical inheritance and what it means to be a post-structural realist*. Paper for presentation at the 4th annual CEEISA convention, University of Tartu, 25 -27 June 2006. Dostupné na: <http://www.ceeisaconf.ut.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=164452/TAURECK.doc> , nahlíženo: 31. 10. 2010.
- TILLY, Charles: 2006. *Politika kolektivního násilí*. Sociologické nakladatelství: Praha.
- VACEK, Miroslav: 2004. *Generál studené války*. Erika: Praha.
- VOLOŠINOV, N. Valentin: 1929. Marxism and the Philosophy of Language. Dostupné na: <https://epress.anu.edu.au/archive/voloshinov/1929/marxism-language.htm#c1> , nahlíženo: 25. 5. 2011.
- WAISOVÁ, Šárka: 2005. *Řešení konfliktů v mezinárodních vztazích*. Portál: Praha.
- WALKER, R. B. J.: 1997. The Subject of Security. In. KRAUSE, Keith – WILLIAMS, C. Michael, (eds.). *Critical Security Studies. Concepts and Cases*. pp. 61-81. UCL Press: London.
- WAREING, Shân: 2004. What is language and what does it do? In. Thomas, Linda - Wareing, Shân – Singh, Ishtla – Peccei, Jean Stilwell – Thornborrow Joanna – Jones, Jason. *Language, society and power*. pp. 1-16. Routledge: London and New York.

WÆVER, Ole: 1995. Securitization and Desecuritization. In. Lipschutz, D. Ronnie, (ed.). *On Security*. nestránkováno. Columbia University Press: New York.

WÆVER, Ole: 2004. Aberystwyth, Paris, Copenhagen: New 'Schools' in Security Theory and their Originis between Core and Periphery. Paper presented on the annual meeting of the International Studies Association, Montreal, March 17-20, 2004. Dostupné na: <http://constructivismointegracion.wikispaces.com/file/view/Aberystwyth,+Paris,+Copenhagen+New+%27Schools%27+in+Security.doc> , nahlíženo: 6. 2. 2012.

WEBER, Max: 2009. *Metodologie, sociologie a politika*. Oikoymenh: Praha.

WILLIAMS, Kieran – DELETANT, Dennis: 2001. *Security Intelligence Services in New Democracies*. Palgrave: New York.

WILLIAMS, C. Michael: 2003. Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics. In. *International Studies Quarterly*. Vol. 47. No. 4. pp. 511-531.

WINTERBOTHAM, W. Frederick: [1974] 1981. *Přísně tajné*. Mladá fronta: Praha.

WOLF, Markus: 2004. *Šéf špionáže v tajné válce*. Naše vojsko: Praha.

ZEMAN, Petr a kol.: 2002. *Česká bezpečnostní terminologie*. Ústav strategických studií Vojenské akademie: Brno.

ZEMAN, Petr: 2002. Zpravodajské služby po 11. září. In. *Obrana a strategie*. No. 1. Dostupné na: <http://www.defenceandstrategy.eu/cs/archiv/rocnik-2002/1-2002/zpravodajske-sluzby-po-11-zari.html> , nahlíženo: 21. 5. 2010.

ZEMAN, Petr: 2005. Transformace zpravodajských služeb. In. Veselý, Luboš (ed.). *Zkušenosti české transformace*. pp. 62-65. Člověk v tísni: Praha.

ZEMAN, Petr: 2007. České zpravodajské služby po roce 1989. In. Balabán, Miloš – Duchek, Jan – Stejskal, Libor. *Kapitoly o bezpečnosti*. pp. 209-249. Karolinum: Praha.

ZEMAN, Petr: 2009. Historie a limity debat o reformě zpravodajských služeb v ČR aneb umíme si už nalít čistého vína? In. *Příspěvek k debatě o reformě zpravodajských služeb v České republice*. Institut pro evropskou politiku EUROPEUM.

ZEMAN, Petr: 2010. Zpravodajský cyklus - ; klišé nebo nosný koncept?. In. *Obrana a strategie*. No. 1. Dostupné na: <http://www.defenceandstrategy.eu/cs/archiv/rocnik->

2010/1-2010/clanky/zpravodajsky-cyklus-klise-nebo-nosny-koncept.html , nahlíženo: 21. 9. 2010.

ZETOCHA, Karel: 2005. Kontrola zpravodajských služeb v nových demokraciích: Česká republika – případová studie. In. *Politologický časopis*. Vol. 12. No. 4. Masarykova univerzita: Brno.

ZETOCHA, Karel: 2006a. Úvod do studia zpravodajských služeb. In. *Vojenské rozhledy*. Vol. 15. No. 1. pp. 57-69. Dostupné na:

http://www.army.cz/avis/vojenske_rozhledy/2006/rozhledy1.pdf , nahlíženo: 26. 6. 2011.

ZETOCHA, Karel: 2006b. Kooperace zpravodajských služeb jako nástroj boje proti terorismu. In. Souleimanov, Emil a kol. *Terorismus – válka proti státu*. pp. 319-340. Eurolex Bohemia: Praha.

ZETOCHA, Karel: 2009. *Zpravodajské služby v nové demokracii*. Barrister & Principal: Brno.

Résumé

This thesis „Lawyers, Guns and Money (and Fear): Analýza byrokratického pole a reprodukce hrozeb v České republice“ relates to one of the most crucial moments in our modern history – the transition from the Communist regime to democracy – through an analysis of the transition of intelligence services as key actors in the field of security.

In the first chapter I'm trying to present the design of my research of the field of security – construction of data, interviewing, critical evaluation of literature, ethics of research related to security issues and the problems connected with the troubled relations between the academic field and the field of security.

The second chapter is concerned with the theoretical framework of my thesis. I'm drawing from two dominant theoretical approaches – Pierre Bourdieu's theory of social space and social fields and the securitization theory provided by the so-called Copenhagen school. My third inspiration comes from Didier Bigo, a Bourdieu-inspired author presenting a synthesis of the former theoretical approaches.

In the last chapter I analyze the changes happening in the security field from the so-called „normalization“ period until the democratic transition in the late 1990s. I'm trying to analyze the key actors, their habitus, the doxa of this field in both eras, the structural aspects of the field like entry requirements and forms of capital relevant for „the game.“ I'm also trying to compare the forms of these fields during both periods in order to understand and explain some important aspects of the process of democratic transition in Czechoslovakia and in the Czech Republic.